

3/2006

Samfunnsspeilet 3/2006 – 20. årgang

Samfunnsspeilet presenterer aktuelle analyser om levekår og livsstil. Samfunnsspeilet kommer ut seks ganger i året og gir viktig informasjon om sosiale, demografiske, økonomiske og kulturelle endringer i samfunnet. Samfunnsspeilet henvender seg til deg som er samfunnsengasjert, og til deg som har bruk for å kjenne det norske samfunnet i jobben din. For studenter og skoleelever er tidsskriftet en nyttig kilde som fyller tomrommet mellom lærebøker og dagspressen.

Redaksjon:

Johan-Kristian Tønder (ansv. red.),
Dag Ellingsen (red.), Asle Rolland (red. dette nr.),
Mads Ivar Kirkeberg, Trude Lappegård, Elisabeth
Nørgaard, Jorun Ramm, Hege Kristin Fosser
Pedersen, Tor Morten Normann.

Redigering:

Else Efstad, Liv Hansen, Anne Skarateppen
og Iris Stenseng.

Design: Siri E. Boquist.

Trykk: Lobo Media.

Omslag: Photos.com

Priser: Per år kr 330,- (institusjoner),
kr 220,- (private). Enkeltnr. kr 65,-.

Internett: <http://www.ssb.no/>

ISSN 0801-7603.

ISBN 82-537-7016-2 Trykt versjon.

ISBN 82-537-7017-0 Elektronisk versjon.

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning. Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, oppgi kilde: Samfunnsspeilet/Statistisk sentralbyrå.

Enda flere skifter parti <i>Bernt Aardal og Guro Stavn</i>	2
"Verdens beste" også til å redusere global fattigdom? <i>Anders Barstad</i>	9
Hva skjer med befolkningsutviklingen? <i>Helge Brunborg</i>	20
Økonomisk velferd blant foreldre som ikke bor sammen. Hvem har best råd? <i>Jan Lyngstad og Erik H. Nymoen</i>	28
Om "Idioter" og "Tullinger" i statistikken <i>Ragnhild Rein Bore</i>	34
Siden sist	39

Enda flere skifter parti

Bernt Aardal og
Guro Stavn

Om Valgundersøkelsen 2005

Bernt Aardal og Henry Valen har hatt det faglige ansvaret for valgundersøkelsen, mens Statistisk sentralbyrå har trukket utvalget og gjennomført intervjuingen. Bruttoutvalget består av 2 965 norske statsborgere i alderen 18 til 79 år. Etter stortingsvalget ble det gjennomført intervju med 2 012 personer, eller 68 prosent av utvalget. Om lag halvparten av utvalget deltok også i Valgundersøkelsen 2001. Opplysningene om bruttoutvalgets valgdeltakelse er hentet direkte fra valgmanntallet og er derfor svært pålitelige. Undersøkelsen er finansiert av Kommunal- og regionaldepartementet. Hovedrapporten fra undersøkelsen vil bli publisert sommeren 2007.

Enda flere skifter parti

De første resultatene fra den store velgerundersøkelsen som er gjennomført av Institutt for samfunnsforskning og Statistisk sentralbyrå foreligger nå. Halvparten av dem som ble trukket ut i forbindelse med valgundersøkelsen i 2001, ble også trukket ut i 2005. Av disse ble det oppnådd intervju med 732 personer som dermed utgjør et panel. Fordelen med paneler er at man får sikrere opplysninger om tidligere stemmegivning og derved også vandringene mellom valgene. En sammenligning av intervjupersonenes opplysninger om stemmegivning ved forrige stortingsvalg og deres erindring om den samme stemmegivningen fire år senere, viser at 34 prosent svarer "feil". Det vil si at de ga et annet svar om sin stemmegivning da de ble spurt i 2005, enn da de ble spurt i 2001. De største feilkildene gjelder de som satt hjemme i 2001. Bare 37 prosent av hjemmesitterne opplyser at de ikke stemte ved dette valget. Nesten 18 prosent av de som ikke stemte i 2001, hevdet i 2005 at de stemte på Fremskrittspartiet ved forrige valg!

Ny rekord i velgervandringer

Som tabell 1 viser, økte velgervandringene markant i perioden 1985-1989. I begynnelsen av 1990-tallet flatet vandringene ut på et nivå i overkant av 40 prosent. I den siste perioden – fra 2001 til 2005 – økte så vandringene til 47 prosent når vi tar med vandringene mellom partiene og inn og ut av hjemmesittergruppen. Ser vi bare på dem som stemte ved begge valg, skiftet 40 prosent parti fra 2001 til 2005.

Til sammen skifter altså nesten halvparten av norske velgere valgferd fra ett valg til det neste. Selv om økningen i den siste perioden ikke er så stor, markerer den likevel et foreløpig toppunkt i en lengre utviklingstendens. Selv om vi har opplevd variasjoner i valgdeltakelsen i de senere tiår, ser vi en jevnt stigende kurve for vandringene mellom partiene blant aktive velgere. Til sammenligning finner vi en tilsvarende økning i vårt naboland Sverige, selv om det er noen færre som totalt sett skifter parti.

Tabell 2 viser vandringene i detalj. Prosentberegningen tar utgangspunkt i alle velgere som er med i panelet. Følger man diagonalen fra øverst i venstre hjørne til nederst i høyre hjørne og summerer, finner man den samlede andelen stabile velgere (52,8 prosent). Mens en tredjedel av vandringene i perioden 1997-2001 skyldtes avskalling fra Arbeiderpartiet, skyldes en like stor andel av de totale vandringene i perioden 2001-2005 tilstrømning av velgere tilbake til Arbeiderpartiet. Uroen blant dette partiets velgere spiller derfor en viktig rolle for de totale velgervandringene.

Tabell 1. Andel som har skiftet standpunkt fra ett valg til det neste. 1965-2005. Prosent

	Vandringer mellom partier og hjemmesittere	Vandringer bare mellom partier
1965-1969	24	18
1969-1973	32	25
1973-1977	31	24
1977-1981	31	19
1981-1985	29	20
1985-1989	38	30
1989-1993	44	32
1993-1997	43	33
1997-2001	44	37
2001-2005	47	40

Kilde: Valgundersøkelsene.

Bernt Aardal er forskningsleder ved Institutt for samfunnsforskning
(bernt.aardal@samfunnsforskning.no).

Guro Stavn er vitenskapelig assistent ved Institutt for samfunnsforskning (gst@samfunnsforskning.no).

I underkant av 6 prosent av dem som ble intervjuet ved begge valg, satt hjemme både i 2001 og 2005. Som vanlig ved denne type undersøkelser, er valgdeltakelsen i utvalget høyere enn i befolkningen ellers (86 mot 77,4 prosent). En kontroll av bruttoutvalget (det vil si også de som ikke ble intervjuet) viser en noe høyere hjemmesitterandel ved begge valg (11 prosent), men andelen "faste" hjemmesittere er likevel beskjedne når vi tar hensyn til at valgdeltakelsen ved begge disse valgene lå under gjennomsnittet for stortingsvalg etter krigen. Også i perioden 1997-2001 var andelen som satt hjemme ved begge valg på 11 prosent.

Arbeiderpartivelgerne mest lojale

En annen måte å betrakte velgervandringer på er å ta utgangspunkt i stemmegivningen i 2001 og så se hvor mange av de respektive partiers velgere som holdt fast på partiet fire år senere. I tabell 2 viser vi derfor de ulike partienes velgere i 2001 etter stemmegivning i 2005. Ved å se på hvor stor andel av partienes velgere som stemte på det samme partiet fire år senere, får vi et mål på velgernes trofasthet eller lojalitet mot partiet. Tabell 3 viser at 78 prosent av Arbeiderpartiets velgere fra 2001 holdt fast på partiet i 2005. Til sammenligning var andelen lojale Arbeiderpartivelgere bare 56 prosent i 2001. Det kan virke paradoksalt at Arbeiderpartiet både har de mest lojale velgerne i 2005, samtidig som partiets velgere i stor grad bidrar til de store velgervandringene. Her må vi imidlertid huske at Arbeiderpartiet i 2001 gjorde sitt aller dårligste valg etter krigen. De velgere som da stemte på partiet, har trolig bestått av den "harde kjerne". Det at de mest trofaste velgerne i så stor grad holder fast på partiet i 2005, er ikke så vanskelig å forstå. Men som vi skal se i tabell 4, utgjorde disse velgerne under halvparten av Arbeiderpartiets samlede velgerskare ved det siste valget. Det er den andre halvparten som er nye velgere sammenlignet med 2001, som bidrar til at andelen velgervandringer er høy.

I 2001 var det Sosialistisk Venstreparti og Høyre som hadde de mest trofaste velgerne. For SVs vedkommende har lojaliteten sunket fra 73 prosent i perioden 1997-2001 til 43 prosent i perioden 2001-2005. Hver tredje SV-velger i 2001 hadde gått over til Arbeiderpartiet i 2005. For Høyre har andelen lojale

Tabell 2. Personer med stemmerett i 2001, etter stemmegivning i 2001 og 2005. (Grandtotal)¹. Prosent

Parti 2001	Parti 2005										
	I alt	RV	SV	Ap	V	KrF	Sp	H	FrP	Andre	Stemte ikke
I alt	100,0	-	9,6	30,6	5,7	4,8	7,4	15,7	13,4	-	11,9
RV	1,1	-	0,5	0,1	0	0	0,1	0	0	-	0
SV	13,8	-	5,9	4,5	0	0	1,1	0,3	0,3	-	1,5
Ap	18,8	-	0,7	14,8	0,4	0	0,8	0,7	0,4	-	1,0
V	3,7	-	0,5	0,7	2,0	0	0,1	0,1	0	-	0,1
KrF	10,1	-	0,3	1,5	0,7	4,1	1,0	0,3	1,5	-	0,8
Sp	4,9	-	0,1	0,7	0,1	0	3,1	0,3	0,3	-	0,1
H	23,8	-	0,4	3,1	2,0	0,3	0,4	12,0	3,8	-	1,6
FrP	8,1	-	0	1,2	0,1	0	0,1	0,7	4,9	-	0,8
Andre	14,6	-	0	0,5	0	0	0,1	0,1	0,1	-	0,1
Stemte ikke ...	1,1	-	1,1	3,4	0,3	0,4	0,4	1,2	2,0	-	5,7
Antall svar	732	4	70	224	42	35	54	115	98	3	87

¹ Bare personer som var med både i 2001- og 2005-undersøkelsen, og som oppga stemmegivning, er tatt med i tabellen. For RV og Andre partier er det for få personer med til å foreta prosentberegning. Kilde: Valgundersøkelsen 2001 og 2005, Institutt for samfunnsforskning og Statistisk sentralbyrå.

Tabell 3. De ulike partiers velgere i 2001, etter parti i 2005. ("hvor gikk 2001-velgerne?")¹ Prosent

Parti 2005	Parti 2001										
	I alt	RV	SV	Ap	V	KrF	Sp	H	FrP	Andre	Stemte ikke
I alt	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
RV	0	-	1	1	0	0	0	0	0	0	0
SV	10	-	42	4	15	3	3	2	0	-	8
Ap	31	-	33	78	18	15	14	13	15	-	23
V	6	-	0	2	55	7	3	8	2	-	2
KrF	5	-	0	0	0	40	0	1	0	-	3
Sp	7	-	8	4	4	9	64	2	2	-	3
H	16	-	2	4	4	3	5	51	9	-	8
FrP	13	-	2	2	0	15	5	16	61	-	14
Andre	0	-	1	0	0	0	3	0	1	-	0
Stemte ikke ...	12	-	11	5	4	8	3	7	10	-	39
Antall svar	732	8	101	138	27	74	36	174	59	8	107

¹ Bare personer som var med både i 2001- og 2005-undersøkelsen, og som oppga stemmegivning, er tatt med i tabellen. For RV og Andre partier er det for få personer med til å foreta prosentberegning. Kilde: Valgundersøkelsen 2001 og 2005, Institutt for samfunnsforskning og Statistisk sentralbyrå.

velgere gått ned fra 69 prosent i forrige periode til 51 prosent i den siste perioden. Høyre mistet 16 prosent av sine 2001-velgere til Fremskrittspartiet og 13 prosent til Arbeiderpartiet. I tillegg var det en betydelig andel tidligere Høyrevelgere som stemte Venstre i 2005 (9 prosent). Også Kristelig Folkeparti hadde en markant overgang av velgere til Venstre (7 prosent), men tapene var likevel større til både Arbeiderpartiet (15 prosent) og Fremskrittspartiet (15 prosent). 10 prosent av tidligere KrF-velgere stemte på Senterpartiet i 2005. Kristelig Folkeparti har med andre ord et frafall av velgere i svært ulike politiske retninger. Ved valget i 2001 ble det gjort et poeng av at Kristelig Folkepartis velgere var blitt mindre lojale enn tidligere. Fra å ha svært lojale velgere, var det i 2001 bare så vidt over halvparten (55 prosent) som holdt fast på partiet. I 2005 er andelen lojale velgere sunket til et nytt lavmål, 41 prosent. Det er ingen andre partier som nå har så lav lojalitetsandel som KrF. Fremskrittspartiet som tidligere har hatt lite lojale velgere, utmerker seg nå med 61 prosent lojale. Selv ved valget i 2001 da de gjorde sitt nest beste valg noensinne, var lojalitetsprosenten under 50. Likevel lå lojalitetsprosenten i 2005 betydelig lavere enn det kommersielle meningsmålinger viste både før og etter valget. Forklaringen på dette avviket kan ha å gjøre med at mange som ikke stemte ved foregående valg hevder at de at de stemte på FrP, slik vi nevnte innledningsvis.

En tredje måte å betrakte velgervandringer på er å ta utgangspunkt i partienes velgere i 2005 for på den måten å vise hvor stor betydning eventuelt tilsig av nye velgere har for hvert parti. I tabell 4 viser vi partienes velgere i 2005 etter parti i 2001. Med andre ord: hvor kom velgerne fra?

Velgere som stemte på Arbeiderpartiet både i 2001 og 2005, utgjør under halvparten (48 prosent) av partiets samlede velgerskare i 2005, noe som understreker hvor stor rolle tilsig av nye velgere egentlig hadde. Enda mer utpreget er denne tendensen for Fremskrittspartiet. Stabile FrP-velgere utgjorde bare 37 prosent av velgerunderlaget i 2005, mens 29 prosent var tidligere Høyrevelgere. FrP hadde også en noe høyere andel som var hjemmesittere i 2001. Tidligere KrF-velgere utgjorde 11 prosent av FrPs velgerskare i 2005. Dette er på samme nivå som i 2001 (12 prosent). Til tross for at FrP har vunnet en del velgere fra KrF, utgjør denne gruppen en relativt beskjeden andel av partiets samlede velgerskare.

Tabell 4. De ulike partiers velgere i 2005, etter parti i 2001.¹ Prosent

Parti 2001	Parti 2005										
	I alt	RV	SV	Ap	V	KrF	Sp	H	FrP	Andre	Stemte ikke
I alt	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
RV	1	-	6	1	0	0	2	0	0	-	0
SV	14	-	61	15	0	0	15	2	2	-	13
Ap	19	-	7	48	7	0	11	4	3	-	8
V	3	-	6	2	36	0	2	1	0	-	1
KrF	10	-	3	5	12	86	13	2	11	-	7
Sp	5	-	1	2	2	0	42	2	2	-	1
H	24	-	4	10	36	5	6	76	29	-	14
FrP	8	-	0	4	2	0	2	4	37	-	7
Andre	15	-	0	2	0	0	2	1	1	-	1
Stemte ikke...	1	-	12	11	5	9	5	8	15	-	48
Antall svar	732	4	70	224	42	35	54	115	98	3	87

¹ Bare personer som var med både i 2001- og 2005-undersøkelsen, og som oppga stemmegivning, er tatt med i tabellen. For RV og Andre partier er det for få personer med til å foreta prosentberegning. Kilde: Valgundersøkelsen 2001 og 2005, Institutt for samfunnsforskning og Statistisk sentralbyrå.

Også for Venstres del ser vi at velgere fra andre partier utgjorde en stor andel av partiets velgerskare i 2005. Hele 36 prosent av Venstres velgere stemte Høyre fire år tidligere, mens 12 prosent av dem stemte KrF. Som kjent, ble det oppfordret til taktisk stemmegivning til fordel for Venstre særlig fra krefter innen Høyre og KrF. Sett fra Venstres side må dette sies å ha vært svært vellykket idet 48 prosent av partiets velgere i 2005 kom fra de to regjeringskollegenes rekker. Uten denne overgangen hadde partiet trolig ikke klart å komme over sperregrensen på 4 prosent for utjevningssmandater.

Nettogeinst for Arbeiderpartiet og nettotap for Høyre

Tabellene viser at velgervandringene er betydelig større på det individuelle plan enn det man får inntrykk av ved å se på valgresultatet alene. Tabell 3 og 4 tar imidlertid ikke høyde for at partiene både vinner og taper velgere fra andre partier. Det er totalregnskapet som er viktigst for det enkelte parti, og dette kan vi få et nærmere bilde av ved å vende tilbake til tabell 2.

Etter valget i 2001 var hovedmønsteret at Høyre hadde nettogeinst i forhold til andre partier, mens Arbeiderpartiet hadde et nettotap. I 2005 var det tvert om. Arbeiderpartiet hadde nettogeinst i forhold til alle partier unntatt Senterpartiet, men tapet til Sp var beskjedent. Den største gevinsten hadde Ap i forhold til SV, Høyre og KrF. I lys av enkelte forklaringer og fortolkninger med hensyn til Fremskrittspartiets sterke fremgang, er det interessant at Arbeiderpartiet faktisk hadde en nettogeinst vis-a-vis FrP. Også i forhold til tidligere hjemmesittere hadde Arbeiderpartiet en nettotilvekst. Høyre på sin side hadde nettotap eller status quo i forhold til alle andre partier. Det største nettotapet var til FrP, Ap og Venstre. Kristelig Folkeparti hadde også nettotap eller status quo til alle andre partier, størst til Arbeiderpartiet, FrP og Venstre. Senterpartiet på sin side hadde nettogeinst i forhold til alle andre partier, unntatt FrP, men gevinstene var svært beskjedne. For FrPs vedkommende hadde partiet gevinst i forhold til Høyre og KrF, men gevinsten i forhold til disse to partiene var i størrelsesforholdet 2:1. Fremskrittspartiet hadde også et positivt bytteforhold til tidligere hjemmesittere, men ikke i samme grad som Arbeiderpartiet.

Interessant nok finner vi de største utvekslingene av velgere mellom nærskyldte partier både til venstre og høyre i systemet. Aller størst er vandringene fra SV til Ap og dernest fra Høyre til FrP. Dette underbygger tidligere forskning som har vist at velgervandringene i stor grad følger underliggende ideologiske mønstre.

Førstegangsvælgerne jager fortsatt valgvingen

Selv om partiene er interessert i støtte og oppslutning fra alle lag av folket, skuler de likevel spesielt til tendensen blant de yngste vælgerne. God oppslutning blant de unge gir håp om fortsatt vekst, mens fallende oppslutning blant de yngste kan gi varsel om fremtidige rekrutteringsproblemer. Erfaringsmessig er imidlertid svingningene fra valg til valg spesielt store blant de yngste vælgerne. Tabell 5 bekrefter at dette også er tilfelle ved siste valg.

I 2001 var Høyre og SV de dominerende partier blant førstegangsvælgerne. I 2005 var det Arbeiderpartiet og Fremskrittspartiet som hadde overtatt denne posisjonen. Oppslutningen om SV – som tradisjonelt har stått sterkt blant ungdom, sank fra 26 til 15 prosent. Dette nivået er likevel i overkant av SVs oppslutning i denne aldersgruppen før 2001. Det er med andre ord 2001-valget som representerer avviket. Arbeiderpartiet som har slitt med oppslutningen blant førstegangsvælgerne, er tilbake på et nivå nesten på høyde med valget i 1985 da partiet oppnådde 33 prosent i denne aldersgruppen. De neste store utslagene gjelder Høyre og Fremskrittspartiet. Høyre mistet nesten to av tre ungdomsvælgere sammenlignet med 2001, mens FrP tredoblet sin oppslutning. Fremskrittspartiet har aldri hatt så stor oppslutning blant førstegangsvælgerne som ved valget i 2005. Den tidligere rekorden var 20 prosent ved valget i 1989. Høyre slår også tidligere rekorder, men med motsatt fortegn. Helt siden norsk valgforskning startet i 1957 har det ikke vært registrert så lav oppslutning om Høyre blant førstegangsvælgerne som i 2005.

Tabell 5. Førstegangsvælgerenes stemmegivning. 2001 og 2005. Prosent

	2001	2005
RV	6	1
SV	26	15
A	11	28
V	2	1
KrF	7	8
SP	5	7
H	28	10
FrP	11	30
Andre	4	0

Kilde: Valgundersøkelsene, Institutt for samfunnsforskning og Statistisk sentralbyrå.

Tabell 6. Velgere i ulike aldersgrupper, etter parti. 2005. Prosent

	Alder					Gjennomsnittsalder ¹	Endring 01-05
	18-29	30-39	40-49	50-59	60-79		
RV	2	1	1	1	1	41,9	+7,9
SV	19	12	9	10	4	40,5	-0,5
A	28	34	31	37	38	48,3	-1,0
V	2	7	7	6	6	47,7	+1,3
KrF	5	5	5	5	8	50,4	+1,3
SP	6	5	8	9	9	49,6	+0,2
H	13	17	21	16	13	46,8	+1,3
FrP	25	19	16	15	19	45,5	-3,9
Andre	0	0	2	1	2	57,2	+9,6
Totalt	100	100	100	100	100		
N	256	342	356	329	397		

Kilde: Valgundersøkelsen 2005, Institutt for samfunnsforskning og Statistisk sentralbyrå.

Det er likevel ikke bare den yngste aldersgruppen som er interessant. Som tabell 6 viser, varierer oppslutningen om enkelte partier betydelig mellom ulike aldersgrupper. Den laveste gjennomsnittsalderen finner vi hos SV, og oppslutningen synker med økende alder. Til tross for den sterke nedgangen blant førstegangselgerne er oppslutningen blant velgere under 30 år nesten fem ganger større enn blant velgere over 60 år. Den motsatte alderstendens finner vi for Arbeiderpartiet der oppslutningen øker med økende alder. Aldersforskjellene er likevel mindre enn i 2001, blant annet takket være det gode resultatet blant førstegangselgerne. Totalt sett synker gjennomsnittsalderen blant Aps velgere med ett år. Den høyeste gjennomsnittsalderen finner vi blant KrFs velgere, og her har det vært en økning på vel ett år sammenlignet med 2001. En tilsvarende økning finner vi for både Venstre og Høyre. Ser vi bort fra RV og gruppen av andre som er få i antall, er det mest oppsiktsvekkende i tabellen at gjennomsnittsalderen i Fremskrittspartiet har sunket med nesten fire år fra 2001 til 2005. I 1989 var gjennomsnittsalderen blant FrPs velgere 39 år. Dette økte ved hvert valg etterpå til en topp på 49 år i 2001. Særlig markant var økningen i gjennomsnittsalder fra 1997 til 2001 med over fem år. Det er med andre ord en langvarig trend i retning av stadig eldre velgere som blir brutt ved det siste valget for Fremskrittspartiets vedkommende. En viktig grunn til den sterke nedgangen er selvsagt den rekordhøye oppslutningen blant førstegangselgere.

Tabell 7. Velgere i ulike aldersgrupper blant menn og kvinner, etter parti. 2005. Prosent

	I alt	18-29	30-39	40-49	50-59	60-79
Menn						
I alt	100	100	100	100	100	100
RV	1	3	1	1	1	1
SV	7	13	8	4	10	4
A	31	28	28	25	33	41
V	6	2	9	7	7	6
KrF	5	5	4	6	4	3
SP	9	8	6	10	11	9
H	18	15	20	25	20	12
FrP	21	25	24	20	13	22
Andre	2	1		2	1	3
N	890	136	169	185	188	212
Kvinner						
I alt	100	100	100	100	100	100
RV	1	2	1	1	2	1
SV	14	25	16	15	11	5
A	37	28	40	37	42	35
V	5	2	6	7	5	5
KrF	7	4	5	4	5	13
SP	6	4	4	6	7	8
H	14	10	15	17	11	15
FrP	16	25	13	12	16	17
Andre			1	1	1	
N	790	120	173	171	141	185

Kilde: Valgundersøkelsen 2005, Institutt for samfunnsforskning og Statistisk sentralbyrå.

Tidligere undersøkelser har vist at partienes oppslutning ikke bare varierer med alder, men at det også har vært betydelige kjønnsforskjeller i dette mønsteret. Særlig blant de yngste velgerne har det vært klare forskjeller. Hovedbildet har vært at yngre kvinner i større grad stemmer på SV, Ap og KrF, mens yngre menn i større grad stemmer på Høyre og FrP. Når man splitter opp materialet etter både alder og kjønn, blir underlagstallene noe svakere, slik at man skal tolke enkelte resultater med varsomhet.

Tabell 7 viser at oppslutningen om SV er dobbelt så stor blant kvinner som blant menn (14 mot 7 prosent), men det er ikke lenger slik at kvinnelige velgere foretrekker SV fremfor FrP. De to partiene er jevnstore når man ser alle kvinner under ett. Slår vi sammen oppslutning om det man tradisjonelt har kalt sosialistiske partier (RV, SV, Ap) og sammenligner dette med samlet oppslutning om Høyre og FrP, finner vi klare utslag. Mens 39 prosent av mennene stemmer til venstre, er det 52 prosent av kvinnene som gjør det samme. Oppslutningen om H og FrP har motsatt tendens med 30 prosent blant kvinner og 38 prosent blant menn.

SV har dobbelt så stor oppslutning blant kvinner under 30 år som blant menn i samme aldersgruppe. FrP på sin side har derimot like stor oppslutning blant unge kvinner og menn. Sammenlignet med tidligere valg betyr dette at Fremskrittspartiet har fått en betydelig økning blant unge kvinner. Forskjellene i oppslutning i de samme gruppene for Høyres vedkommende er imidlertid ikke utsagnskraftige. For Arbeiderpartiets vedkommende er oppslutningen omtrent like stor blant begge kjønn i de to yngste aldersgruppene, mens det er en klar overvekt i kvinnes favør blant velgere mellom 30 og 60 år. Kristelig Folkeparti har tradisjonelt blitt fremstilt som et parti for eldre kvinner. I 2001 stemte hver fjerde kvinne over 60 år på dette partiet. I 2005 var situasjonen annerledes i og med at bare 13 prosent av de eldste kvinnene stemte KrF.

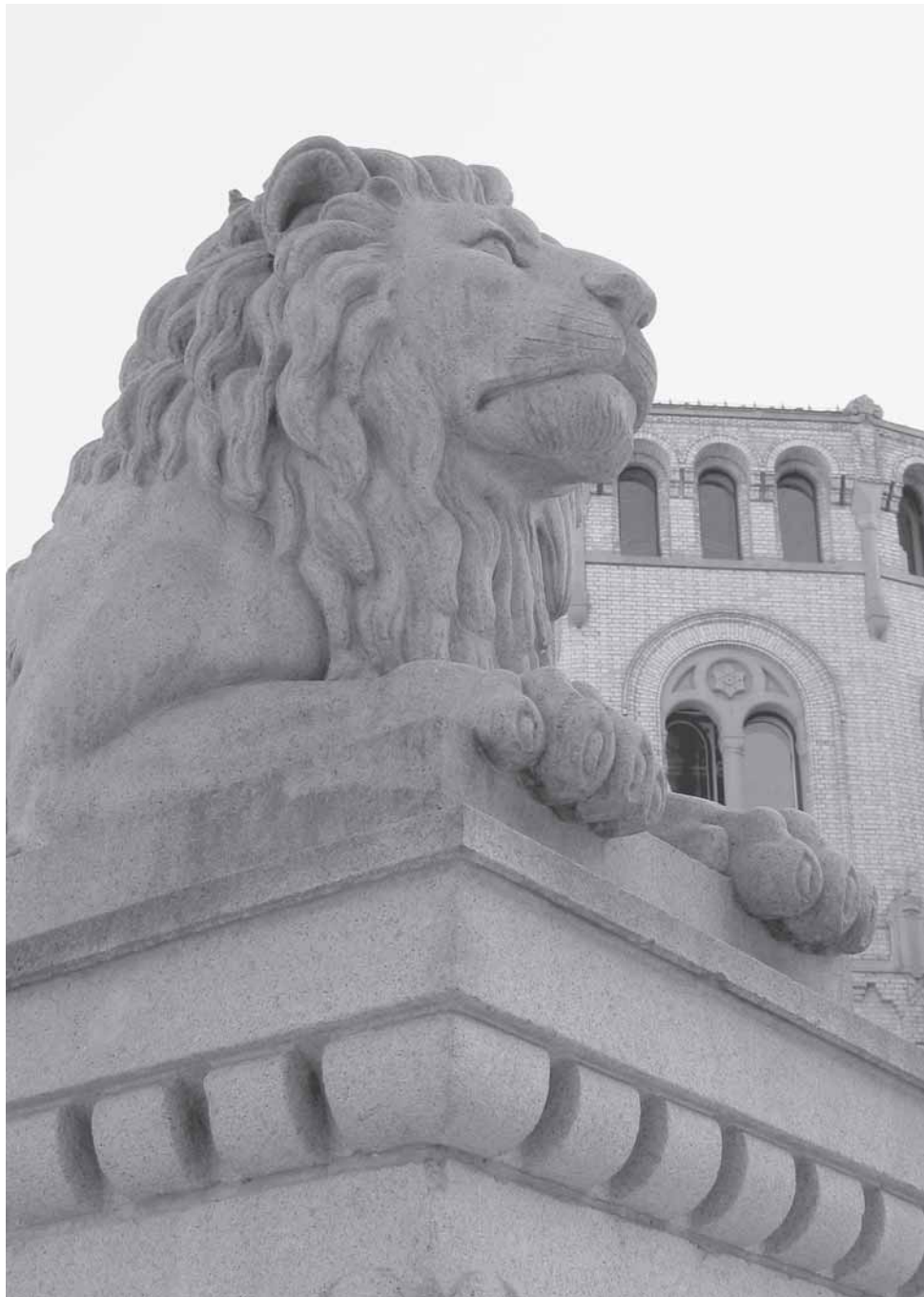

Foto: Siri Boquist

Valgdeltakelse

I intervjuundersøkelser vil det alltid være en overrepresentasjon av velgere som har stemt, sammenlignet med den offisielle valgdeltakelsen. Det gjelder også i vårt nettoutvalg der valgdeltakelsen er på 86 prosent mot 77,4 ved selve valget. Men i tillegg til den ordinære velgerundersøkelsen har vi tilgang til opplysninger om bruttoutvalget, det vil si også de som ble trukket ut, men som ikke ble med på selve intervjuet. Bruttoutvalget er for det første større

Tabell 8. Valgdeltakelse, etter alder og kjønn. 2001 og 2005 (justert for faktisk valgdeltakelse)								
	Alder							
	I alt	18-21 år	22-25 år	26-29 år	30-39 år	40-49 år	50-59 år	60 år+
2005 i alt	77,4	55,3	63,1	68,1	78,1	79,9	82,3	83,3
Menn	76,6	54,6	63,7	65,0	76,6	79,6	81,6	83,2
Kvinner	78,4	56,1	62,4	71,3	79,6	80,2	83,2	83,6
2001 i alt	75,5	54,5	55,7	63,1	76,1	79,9	81,8	82,5
Menn	75,1	55,7	49,4	59,3	74,1	79,3	82,9	86,2
Kvinner	75,8	52,8	62,2	66,4	77,9	80,4	80,4	79,5
Antall undersøkte i 2005 i alt	2997	180	201	186	609	583	546	692
Menn	1 526	100	101	93	309	289	300	334
Kvinner	1 471	80	100	93	300	294	246	358

Kilde: Valgundersøkelsen 2001 og 2005, Institutt for samfunnsforskning og Statistisk sentralbyrå

enn nettoutvalget, og valgdeltakelsen ligger bare 2 prosentpoeng høyere enn den faktiske deltakelsen (79,4 mot 77,4 prosent). Opplysningene om valgdeltakelse er dessuten kontrollert mot de avkryssede manntall. Dette materialet utgjør dermed det mest pålitelige anslaget vi har for valgdeltakelsen i 2005. I tabell 8 har vi for enkelthets skyld justert valgdeltakelsen i utvalget i tråd med den faktiske valgdeltakelsen. Det første som slår en, er det velkjente mønsteret at valgdeltakelsen øker med stigende alder. Mens 55 prosent av førstegangselgerne avga stemme, er tilsvarende tall godt over 80 prosent for de eldste aldersgruppene. Spørsmålet om ungdommens lave valgdeltakelse har vært en gjenganger ved en rekke valg. I og med at valgdeltakelsen totalt sett økte noe i 2005 var det visse forhåpninger om at dette kunne skyldes økt mobilisering blant de yngste. Dette har bare i begrenset grad skjedd. Økningen i deltakelse på 1 prosentpoeng fra 2001 til 2005 er ikke statistisk signifikant. Økningen synes å omfatte velgere mellom 22 og 49 år, men også her er endringene hver for seg ikke signifikante selv om man kan ane et visst mønster når aldersgruppene ses under ett.

Tabell 8 viser at valgdeltakelsen er høyere blant kvinner enn blant menn, men her er det viktig å merke seg at forskjellen ikke er statistisk signifikant, selv ikke når vi ser alle under ett. Hovedmønsteret er dermed at kjønnsforskjellene i valgdeltakelse har jevnet seg ut og at det ikke lenger er forskjell på kvinners og menns bruk av stemmeretten. I seg selv representerer dette en historisk viktig endring, selv om det er lett å overse det i dag. Heller ikke blant de aller eldste velgerne deltar menn mer enn kvinner i 2005.

"Verdens beste" også til å redusere global fattigdom?

Et samfunns kvaliteter kan måles på forskjellige måter. Norge er etter sigende "verdens beste land" å bo i. I denne artikkelen anlegges et globalt perspektiv på samfunnskvaliteten. Hvilke bidrag gir Norge til å løse de verdensomspennende fattigdomsproblemene? En indeks for utviklingsvennlig politikk tyder ikke på at Norge er helt i teten blant de rikeste landene, og at det er rom for å gjøre en sterkere innsats.

Innledning

Verdens beste er vi det? Vi får stadig høre påstanden om at Norge er "verdens beste land å bo i". FN har utarbeidet indekser som visstnok skal bekrefte dette (for en kritisk vurdering, se Barstad 2006). Gro Harlem Brundtland lanserte slagordet "Det er typisk norsk å være god". Men hvordan kan vi måle et samfunns kvaliteter? Hva gjør et samfunn "godt"? I et globalt perspektiv tilhører Norge verdens overklasse. Oljefondet (fra 1.1.2006 en del av Statens pensjonsfond) var ved utgangen av 2005 på svimlende 1 399 milliarder kroner. Samtidig tilhører mer enn fire av ti innbyggere i verden, om lag 2,5 milliarder mennesker, en global underklasse som "lever" på en inntekt som tilsvarer to amerikanske dollar eller mindre per dag. Hvis vi gjør tankeeksperimentet at hele Oljefondet ble gitt bort, til beste for verdens fattige, ville Norge etter hvert kanskje falle noen plasser på FNs velferdsindekser. Vi ville ha mindre penger tilgjengelig for gode formål på det nasjonale plan. Det ville bli vanskeligere for Norge å oppfylle framtidige pensjonsforpliktelser uten å ty til store skatteøkninger. Men ville Norge vært et dårligere eller bedre samfunn? I denne artikkelen skal vi se nærmere på Norges forhold til de fattigste landene, og hvordan innsatsen blir vurdert i sammenligning med andre rike land. Det er utarbeidet egne indekser for dette, i interessant kontrast til de nasjonale velferdsindeksene. Men først noen flere detaljer om det globale velferdsperspektivet, samt hvilket ansvar Norge og andre nasjoner tilhørende "overklassen" kan sies å ha.

Velferdens globale elendighet

Årlig dør mer enn 10 millioner barn under fem år. 98 prosent av dødsfallene skjer i fattige land. Mange av dem kunne ha vært unngått for en billig penge, ifølge ekspertene. 2-3 millioner dør av sykdommer som kunne vært forhindre gjennom en vaksine; av sykdommer som meslinger, difteri og stivkrampe. 850 millioner er underernært. Alt henger sammen; fattigdom, underernæring og dødsfall. Underernæringen svekker barnas immunforsvar og motstandskraft. Anslagsvis halvparten av dødsfallene blant førskolebarn skyldes et skjebnesvangert sammenfall av infeksjonssykdommer og underernæring.

Heldigvis skjer det framskritt. Blant annet har bedre tilgang til rent drikkevann redusert infeksjonsfaren, og langt flere barn enn tidligere har fått vaksiner. Siden 1990 er tallet på dødsfall blant barn redusert med 2 millioner. Pessimistiske holdninger som tilsier at ingenting hjelper, har lite med virkeligheten å gjøre.

Anders Barstad

En takk til Asle Rolland og Bjørn Wold for svært nyttige kommentarer til tidligere utkast, og til Frode Brunvoll for tekstlige kommentarer til figuren om handel med afrikanske land. De innledende statistiske fakta om den globale velferdselendigheten er hentet fra *Human Development Report 2005* (UNDP 2005). Uttalelsene fra Thomas Pogge er hentet fra et paper som ligger ute på internett: "The First UN Millenium Goal" (<http://www.etikk.no/globaljustice/>). Se også intervjuet i *Apollon* nr. 2, 2003, og referansene på Pogges hjemmeside (<http://www.columbia.edu/~tp6/index.html>).

Anders Barstad er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning (aba@ssb.no).

Men framskrittet går langsomt. Ett av tusenårsmålene som FN har vedtatt, er å redusere dødeligheten blant barn under fem år med to tredeler innen 2015. Hvis den nåværende tendensen fortsetter, vil ikke målet bli nådd. *Human Development Report*, utgitt av FNs utviklingsprogram (UNDP), anslår at avstanden mellom målet og den nåtidige trenden tilsvarer 41 millioner dødsfall blant barn i løpet av de neste ti årene. Skal dette og andre mål nås, må rike land gi langt mer hjelp enn de gjør i dag, hevder rapporten, og refser prioriteringene i disse landene. Mange av de beste tiltakene er relativt lite kostnads-krevende. For eksempel sover færre enn 2 prosent av barna i malariainfiserter soner under sengenett som beskytter dem mot moskitoer. Hvert moskitonett koster i gjennomsnitt 3 dollar. En investering i slike nett ville reddet mange liv, men det har vært vanskelig å skaffe tilstrekkelige midler i nasjonale og internasjonale fora. 2-3 milliarder dollar mangler for å kunne oppnå målet om en 75 prosent reduksjon av malariadødsfall innen 2015.

Bør de rike landene hjelpe?

Den tysk-amerikanske moralfilosofen Thomas Pogge har beskrevet fattigdommen i verden som vår tids viktigste menneskerettighetsanliggende, og hevder at de rike landene begår historiens største menneskerettsbrudd gjennom sine bidrag til å opprettholde den. Han har vist til artikkel 28 i FNs verdenserklæring om menneskerettighetene, hvor det heter at enhver har krav på en sosial og internasjonal orden som fullt ut kan virkeliggjøre menneskerettighetene, inkludert retten til en adekvat levestandard. Landene som bidrar til å opprettholde dagens internasjonale orden, kan derfor sies å bryte menneskerettighetene.

Et klassisk argument for inntektsutjevning er at en krone ekstra vil bety atskillig mer for den fattige enn for den rike. Vi har nevnt eksemplet med moskitonetten; en investering på anslagsvis 20 norske kroner per hode kan redde mange liv. En tilsvarende investering i det rike Norge vil ikke ha den samme livreddende virkning.

Har det oljerike Norge et spesielt ansvar? Norge er verdenssamfunnets heldige Fetter Anton. Arne Jon Isachsen, professor i internasjonal økonomi ved BI, antyder at vi ikke har gjort oss fortjent til denne flaksen, og at er det gode argumenter for at vi bør gi bort oljepengene (Isachsen 2005). Spesielt når verden er full av lidelse og nød. Vår generasjon har ved en tilfeldighet kommet til ressurser det har tatt naturen millioner av år å frambringe.

Kan de rike landene hjelpe?

De fleste vil være enige i at vi bør hjelpe, selv om mange vil være skeptiske til å sette av hele oljefondet. Spørsmålet er bare om vi *kan* hjelpe. Isachsen hevder at u-hjelpen slik den har vært praktisert til nå, ikke har fungert etter hensikten. "Andres penger er ikke som egne". Her viser han til forskning som har avdekket en manglende sammenheng mellom u-hjelp og økonomisk vekst. Hjelpen er viktigst for dem som gjør karriere innenfor feltet.

Hjelper ikke u-hjelpen?

Bistandens betydning for vekst og velferd i utviklingslandene er mildest talt omdiskutert. Det publiseres stadig nye undersøkelser, og siste ord er langt fra sagt. Det er riktig at mange studier av sammenhengen mellom u-hjelp og økonomisk vekst finner at bistanden har hatt en beskjeden innvirkning. Under visse betingelser er det likevel mye som tyder på at den finansielle støtten utenfra kan spille en vesentlig rolle. *Human Development Report* peker blant

annet på betydningen av u-hjelp for vekstøkonomier i Afrika som Mosambik, Tanzania og Uganda, og på støtten til konkrete helseprosjekter (UNDP 2005). På helseområdet finnes det en rekke eksempler på svært suksessrike prosjekter, gjennomført med støtte fra det internasjonale samfunnet (Center for Global Development 2004). En omfattende studie i regi av Verdensbanken fant at u-hjelpen hadde stor betydning for økonomisk vekst og fattigdomsreduksjon i land med en god økonomisk politikk, men langt mindre effekt i land uten en slik politikk (The World Bank 1998). Hva som utgjør en god politikk, er omdiskutert, men defineres i denne sammenheng som stabile makroøkonomiske betingelser, åpne handelsregimer, beskyttelse av eiendomsrettigheter og et offentlig tjenesteapparat av høy kvalitet. Hypotesen om den økonomiske politikkenes avgjørende betydning er imidlertid også omdiskutert (se debatten mellom Easterly mfl. 2004 og Burnside og Dollar 2004). Ifølge Islam (2005) er politisk stabilitet en nødvendig forutsetning for at u-hjelpen skal fungere. I politisk stabile omgivelser fremmer u-hjelpen økonomisk vekst, uavhengig av hvilken makroøkonomisk politikk som føres. Sosial uro og politisk vold skaper usikkerhet i markedet.

Spørsmålet er naturligvis også hvordan en skal tolke mangelen på resultater. De mangelfulle virkningene er ikke nødvendigvis et argument for at u-hjelp ikke kan ha stor betydning, men at u-hjelpen til nå har hatt for dårlig kvalitet. Den nevnte studien fra Verdensbanken foreslår en rekke reformer som kan gjøre hjelpen mer effektiv, blant annet å rette mer av hjelpen mot de fattigste landene, især landene med en god økonomisk politikk. For mye av hjelpen har gått til korruperte, udemokratiske regimer og til mellominntektsland med lite behov for støtte. Fordelingen av u-hjelpen har blitt påvirket av giverlandenes strategiske interesser; for eksempel har tidligere koloniland fått langt mer støtte enn land uten fortid som koloni, uavhengig av om disse representerer demokratiske regimer eller ikke. I verste fall kan pengene fra utlandet bidra til å opprettholde korruperte og inkompetente regimer, og utsette nødvendige reformer (Devarajan, Dollar og Holmgren 2001).

Mye av u-hjelpen har gått i lommene på giverlandets konsulenter, eller har kommet i form av nødhjelp og ettergivelse av gjeld. Ifølge Jeffrey Sachs, rådgiver for Kofi Annan og kåret til "verdens kanskje viktigste økonom" av New York Times, har lite av støtten blitt investert i det som virkelig teller på lang sikt: Investeringer i systemer som forbedrer helse, ernæring, matproduksjon og transport. "We should give foreign aid a fair chance before deciding whether it works or not" (Sachs 2005). Et av problemene med forskningen på sammenhengen mellom u-hjelp og økonomisk vekst er at den som regel ikke har tatt hensyn til u-hjelpens sammensetning. Når humanitær hjelp, nødhjelp og hjelp som sannsynligvis bare vil påvirke veksten på lang sikt (som støtte til miljøtiltak og demokratisk utvikling) holdes utenfor, har en gruppe forskere funnet betydelige effekter av bistand på økonomisk vekst over en fireårsperiode. Dette er bistand som er konsentrert rundt investeringer i infrastruktur og hjelp til produktive sektorer som jordbruk og industri. Effekten er stort sett uavhengig av kvaliteten på mottakerlandets politikk og institusjoner (Clemens, Radelet og Bhavnani 2004).

Bistand fra rike land kan tenkes å bidra til velferdsforbedringer, selv om den økonomiske veksten ikke blir større. Vi har tidligere nevnt eksempler på vellykkede helseprosjekter. Disse suksesshistoriene trekkes også fram av en av de fremste kritikerne av vestlig bistandspolitikk, økonomen William Easterly (Easterly 2006). Noen studier har funnet at utenlandsk bistand er gunstig for

velferdsutviklingen, og at effekten er særlig stor i de fattigste landene (Gomanee mfl. 2005, som bruker to mål på velferd: Spedbarnsdødelighet og UNDPs Human Development Index).

Økt handel

Handelsliberalisering er et annet tiltak som har fått stor oppmerksomhet. Dette er et omdiskutert spørsmål i forskningslitteraturen, og noen enighet om betydningen av handelsliberalisering har ikke blitt etablert. Mange undersøkelser lider under metodiske svakheter. Et hovedinntrykk er likevel at handelsliberalisering kan fremme utvikling under visse betingelser, og i noen situasjoner (Maurseth 2005). For u-landene er det et krav i den pågående forhandlingsrunden i WTO at industrilandene reduserer importbarrierene for landbruksprodukter. Landbrukseksporert er spesielt viktig for utviklingsland. Ifølge Melchior (2005: 34) er

det "...totalt sett ingen tvil om at bedre markedsadgang for landbruksvarer vil fremme utvikling".

Et viktig poeng er imidlertid at fjerning av handelsbarrierer i rike land langt fra vil være tilstrekkelig for å stimulere veksten i de fattigste landene. Disse landene mangler både infrastruktur, kompetanse og andre ressurser for å kunne nyttiggjøre seg adgangen til de rike landenes markeder. Hvis det for eksempel ikke finnes et velfungerende transportsystem, er markedsadgang i seg selv til liten nytte. Disse landene trenger bistand utenfra, blant annet nødvendige investeringer i infrastruktur.

Andre tiltak?

Det finnes en rekke andre former for tiltak som kan bidra til utvikling. I en tankevekkende artikkel hevder en forskergruppe (Birdsall mfl. 2005) at både u-hjelp og handelspolitikk med sikte på å lette markedsadgang, er tiltak som har overskygget andre og vel så effektive redskaper til å fremme utvikling. De rike landene må framfor alt slutte å legge byrder på fattige land gjennom de internasjonale handelsforhandlingene. Et eksempel er avtalen om intellektuelle eiendomsrettigheter i WTO (TRIPS, Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights), som vil øke prisene på viktige medisiner, og innebærer at penger overføres fra innbyggere i fattige land til legemiddelfirmaene i Vesten. TRIPS må avskaffes helt og holdent, ifølge de amerikanske forskerne. De fattige landene trenger også mer rom for å utforme sin egen økonomiske politikk. Erfaringen viser at nesten alle de økonomiske "mirakel"-landene de siste 50 årene, blant annet Sør-Korea og Taiwan, har basert seg på uortodokse og kreative løsninger. De nåværende WTO-reglene for subsidier, patenter og lignende utelukker imidlertid noen av valgene land som Sør-Korea og Taiwan kunne gjøre tidligere.

I tillegg til å innta andre og mer utviklingsvennlige standpunkter i internasjonale handelsforhandlinger, kan de rike landene satse på forskning og utvikling som tjener interessene til de fattige, og fremme den globale arbeidskraftsmobiliteten. Det meste av den medisinske forskningen i verden skjer på sykdommer som rammer de rike, mens det skjer langt mindre forskning på sykdommene fattige pådrar seg, kort og godt fordi det ikke lønner seg økonomisk. Her har det offentlige en viktig oppgave ved å sørge for at det skjer forskning på "fattigdomslidelsene", blant annet malaria.

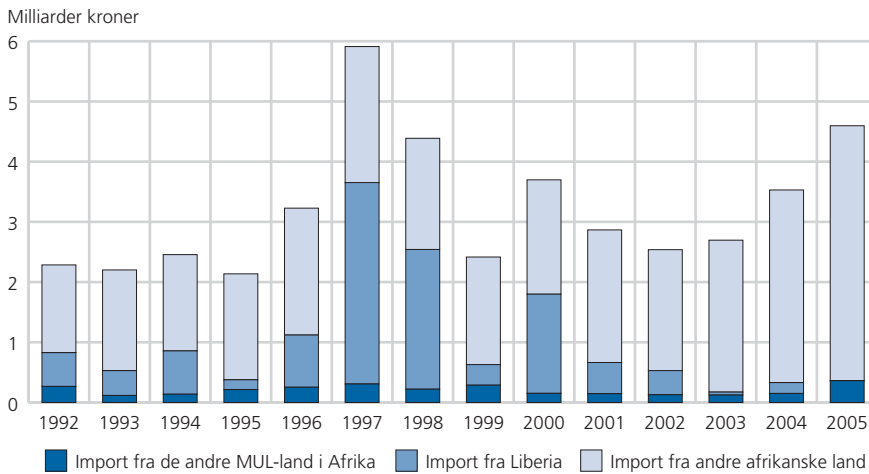
Et annet tiltak som kan heve inntektene for de fattige, er større muligheter for arbeidsmobilitet blant ikke-faglærte arbeidere. Innvandrerne sender penger hjem og hjelper sine slektninger, samtidig som de tar med seg verdifulle erfaringer og kompetanse når de reiser tilbake. Pengene de sender hjem utgjør store beløp, langt mer enn det disse landene mottar i utviklingshjelp. Forskergruppen foreslår et system med midlertidige arbeidstillatelser, hvor både utdannede og ikke-utdannede fra fattige land får arbeide i rike land i 3-5 år, hvoretter de må reise hjem og bli erstattet av nye arbeidere. Problemet ville naturligvis være hvordan en skulle sørge for at de virkelig dro hjem; en mulighet kunne være en form for "tvungen sparing", det vil si holde tilbake en del av lønna inntil arbeiderne vendte hjem.

Flere av disse synspunktene målbæres også av andre kilder. *Human Development Report 2005* peker på at regler for intellektuell eiendomsrett skal balansere to formål: På den ene siden skape insentiver for innovasjon (gjennom patenter og lignende), på den andre siden spre fordelene ved innovasjonen så bredt som mulig. TRIPS-avtalen i WTO, samt lignende regionale og bilaterale avtaler, er i for stor grad rettet mot å fremme det første formålet (UNDP 2005). TRIPS beskrives som en trussel mot målene om menneskelig utvikling. Historisk sett har evnen til å kopiere teknologi utviklet i de rikeste landene, gitt andre land en sjanse til å ta igjen forspranget. På 1800-tallet kunne for eksempel USA kopiere de britiske patentene, på sin vei til å bli en supermakt. *Human Development Report* anbefaler også de rike landene å lette på restriksjonene for midlertidig bevegelse av arbeidskraft, et tiltak som anslås å kunne bety vel så mye for velferdsutviklingen som en liberalisering av handelen med jordbruks- og industrivarer.

Problemer

De foreslåtte tiltakene reiser mange kritiske spørsmål. Noen forskere har for eksempel satt spørsmålsteget ved om emigrantenes pengeforsendelser til hjemlandet er så positive som antatt. Ifølge en OECD-rapport viser nyere studier at overføringene fra emigranter utvilsomt bidrar til å forbedre levekårene for emigrantenes familier, mens det er mindre åpenbart at overføringene også fremmer den økonomiske utviklingen i hjemlandet (OECD 2005). Det ser ut til at både emigrasjon og pengeforsendelser fra utlandet bidrar sterkt til å redusere fattigdom (Adams og Page 2005). En positiv virkning av overføringene er at de bidrar til å jevne ut konjunktursvingninger, fordi emigrantene sender mer penger når hjemlandet rammes av en lavkonjunktur. Den utjevne effekten kan bidra til økonomisk vekst (Musser 2006). Det er dokumentert flere eksempler på at pengeforsendelsene fra utlandet har viktige "multiplikatoreffekter" i økonomien, selv når de ikke investeres og bare går til konsum. Men pengeoverføringene er ikke noe universalmiddel, og har ikke alltid positive virkninger på den hjemlige økonomien. I noen tilfeller kan de bidra til inflasjon, og muligens redusere tilbudet av arbeidskraft. I hvilken grad pengene fra utlandet investeres i produktiv virksomhet avhenger av den generelle

Figur 1. Handel med afrikanske land, fordelt på MUL-land og andre afrikanske land. 1992-2005. Import i milliarder kroner (løpende priser)

Kilde: Utenrikshandelen med varer, Statistisk sentralbyrå.

økonomiske situasjonen, av forhold som rentesatser, aksjepriser, infrastruktur med mer (Straubhaar og Va-dean 2005).

Det største problemet ved arbeidsmobiliteten er faren for "brain-drain", at u-landene mister så mange personer i faglærte og akademiske yrker at de får problemer med å opprettholde et godt tjenestetilbud til egen befolkning. Eksempler på slike problemer er den store utflyttingen av leger og sykepleiere fra Sør-Afrika og Ghana. Og per i dag er det flere afrikanske forskere med bostedsadresse i USA enn i Afrika (Skarpeteig 2006). Men det finnes også eksempler på at grupper med høy utdanning vender tilbake og bidrar til utviklingen i "gamlelandet"

(Roodman 2005a).

Poenget her er likevel at spørsmålet om muligheten for å gi hjelp berører en rekke politikkområder, og ikke bør begrenses til en diskusjon av handelsliberalisering og u-hjelpens størrelse. Også klimapolitikken og utslippene av klimagasser er relevante, ved siden av andre miljøspørsmål. Fattige land er mer sårbare for virkningene av drivhuseffekten enn rike land. Klimaforandringene kan skade jordbruksproduksjonen i utviklingslandene, og vil sannsynligvis bidra til å øke de økonomiske forskjellene mellom verdens rike og fattige. Utslippene av klimagasser, hvor industrilandene står for brorparten, forsterker den globale skjevfordelingen av vannressursene. Både flomkatastrofer, forørkning og tørke handler i stor grad om klimaendringer. De fattige landenes avhengighet av naturressursene i kombinasjon med den dårlig utbygde infrastrukturen gjør disse landene ekstra sårbare (Utenriksdepartementet 2004, Hessen 2006).

Hva Norge gjør

Hvilke bidrag Norge gir til å redusere fattigdomsproblemene i verden, kan betraktes som del av arbeidet for å realisere en bærekraftig utvikling. I NOU 2005: 5 (*Enkle signaler i en kompleks verden*) ble det foreslått et sett med 16 indikatorer for bærekraftig utvikling. Tre av dem er relatert til internasjonale fattigdoms- og miljøutfordringer: Import fra afrikanske land, offisiell norsk bistand i prosent av bruttonasjonalinntekten samt utslipp av klimagasser.

Import fra Afrika som andel av samlet norsk import utgjorde på midten av 1990-tallet 2 prosent av den totale importen, og har siden falt til rundt 1 prosent. Importen fra de minst utviklede afrikanske landene (MUL) har vært relativt stabil fra 1992 til 2005, når vi ser bort fra importen av brukte skip fra Liberia. Med unntak av Liberia utgjorde importen fra disse landene bare 0,1 prosent av totalimporten til Norge i 2005 (figur 1). Importen fra afrikanske MUL-land ble i fjor dominert av råolje fra Ekvatorial-Guinea for nærmere 200 millioner kroner, mens importen fra Liberia var meget beskjeden. Heller ikke importen fra andre MUL-land har økt, med ett vesentlig unntak: Klær og tekstiler fra Bangladesh. Denne utviklingen har trolig sammenheng med at

Bangladesh har fått nulltoll som et MUL-land. Importen fra øvrige utviklingsland har vist en økende tendens siden slutten av 1980-årene, som først og fremst skyldes den sterkt voksende importandelen fra Kina (Melchior 2005). I afrikansk sammenheng har verdien av importen fra land utenfor MUL blitt klart større de tre siste årene (figur 1).

Den offisielle norske bistanden målt som andel av BNI (bruttonasjonalinntekten) sank noe utover på 1990-tallet, men har tatt seg opp siden 2000. Forsatt er imidlertid bistanden lavere enn den var på slutten av 1980-årene (relativt sett) og ennå et stykke fra målet om å gi 1 prosent av BNI (figur 2). For 2005 viser foreløpige tall fra OECD at Norge ga 0,93 prosent av BNI i utviklingshjelp, opp fra 0,87 prosent i 2004 (OECD 2006a). Ingen andre land ga like mye bistand som Norge i 2005, selv om vi nesten har blitt tatt igjen av svenskene (bistanden fra Sverige utgjorde 0,92 prosent av BNI). Selv om Norge ennå gir mindre i u-hjelp i forhold til nasjonalinntekten enn på slutten av 1980-årene, har det vært en sterk økning av hjelpen målt i kroner og øre. Bistandsbudsjettet var i alt på 16,6 milliarder kroner i 2005.

Fra 2004 har Norge sju hovedsamarbeidsland, fem i Afrika (Tanzania, Mosambik, Uganda, Zambia og Malawi) og to i Asia (Nepal og Bangladesh). I tillegg er det 18 såkalte samarbeidsland og -områder. Av enkeltland var det Afghanistan, Mosambik, Tanzania, Sudan og Det Palestinske Området som mottok mest bistand i 2004. Men faktisk er det Polen som er i ferd med å bli den største mottakeren av norsk støtte gjennom EØS-avtalens finansieringsordninger. Denne støtten regnes imidlertid ikke som utviklingshjelp av OECDs utviklingskomité (Bech 2005).

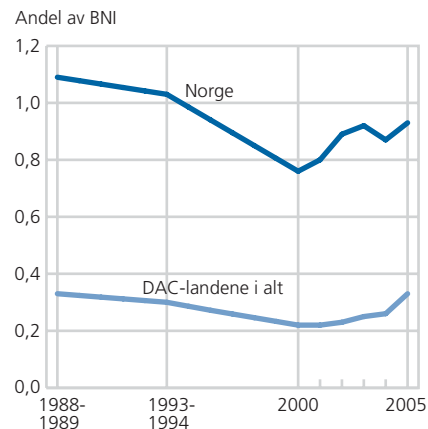
For klimagassenes del har utviklingen vært negativ de siste årene. Økningen siden 1990, basisåret for Kyotoprotokollen, har vært omtrent 9 prosent. De viktigste årsakene til veksten er utslippene fra olje- og gassvirksomheten og fra veitrafikk (Statistisk sentralbyrå 2006).

Disse tre indikatorene (importandel fra Afrika, bistand og utslipp av klimagasser) gir alt i alt et forholdsvis negativt bilde av utviklingen, med unntak av økningen i u-hjelpen siden 2000. Som tidligere antydnet, er det imidlertid gode grunner for å anlegge et enda bredere perspektiv på hva en utviklingsvennlig politikk innebærer. Og hvordan ser bildet ut når vi sammenligner Norge med andre rike land?

Et bredere perspektiv: Indeksen for utviklingsvennlig politikk

En gruppe amerikanske forskere har utviklet en egen indeks, "The Commitment to Development Index", som tar sikte på å måle i hvilken grad de rike landenes politikk hjelper verdens fattige. Den er utarbeidet av *Center for Global Development* i samarbeid med tidsskriftet *Foreign Policy*. Indeksen rangerer 21 av verdens rikeste land og vurderer disse landenes politikk i forhold til fattige land på sju områder: Utviklingshjelp, sikkerhetspolitikk, handel, miljøpolitikk, politikk i forhold til investeringer, innvandring og endelig støtte til utvikling og spredning av ny teknologi. Norge skårer noe bedre enn gjennomsnittet på indeksen. Av de 21 rike landene er Norge rangert som nummer fem sammen med New Zealand. Danmark og Nederland kommer best ut, etterfulgt av Sverige og Australia. At Norge plasserer seg såpass lavt, skyldes framfor alt vår handelspolitikk, her er Norge en av "verstingene", men også på miljøområdet kommer vi relativt dårlig ut (tabell 1).

Figur 2. Netto offisiell bistand som andel av BNI. Norge og DAC¹-landene. Gjennomsnitt 1988-1989, 1993-1994, årlige tall 2000-2005²

¹ De 22 medlemmene i OECDs komité for utviklingshjelp (Development Assistance Committee). Det har skjedd noen utvidelser og endringer av hvilke utgifter som inngår som del av offisiell bistand (ODA) i løpet av 1980- og 1990-årene. Overgangen til et nytt nasjonalregnskapssystem har ført til en økning i den beregnede størrelsen på BNI. Andelen av BNI som går til utviklingsbistand i Norge og Danmark gikk ned med 6-8 prosent som følge av overgangen til det nye nasjonalregnskapssystemet midt på 1990-tallet. Den gjennomsnittlige nedgangen i utviklingsbistand for DAC-landene som resultat av det nye regnskapssystemet har vært om lag 3 prosent (OECD 2006b).

² Foreløpige tall for 2005.

Kilde: OECD.

Tabell 1. Indeksen for satsing på en utviklingsvennlig politikk ("The Commitment to Development Index") 2005. Gjennomsnittsverdier 2003 for 21 rike land, samt verdier og rang for Norge (høyere verdier indikerer sterkere satsing)

	Gjennomsnitt alle, 2003	Norge: Verdi og rangering 2005
Sikkerhet	5	8,5 (1)
U-hjelp	5	10,8 (2)
Investeringer	5	5,8 (7)
Teknologi	5	5,2 (9)
Innvandring	5	4,9 (10)
Miljø	5	4,2 (19)
Handel	5	1,0 (20)
Totalindeks	5	5,8 (5)

Kilde: Center for Global Development.

Skårene på hver komponent er skalert slik at den gjennomsnittlige verdien for alle land i 2003 er satt til 5,0. Sammenlignet med gjennomsnittsverdien for disse landene i 2003 hadde for eksempel Norge en mer enn dobbelt så god skåre (10,8) på indeksen for u-hjelp i 2005. Den endelige verdien for hvert land er helt enkelt beregnet som gjennomsnittet av verdiene på de sju komponentene.

Noen flere detaljer om hvordan Norge blir vurdert på de sju politikkområdene, rangert fra "best" til "dårligst" (Roodman 2005a, 2005b og Center for Global Development 2006):

1. På hvilken måte bidrar de rike landene til fred og sikkerhet i fattige land? Her får Norge topp-plasseringen, sammen med Australia. Norges bidrag til fredsbevarende operasjoner i det tidligere Jugoslavia og i Midt-Østen er særlig utslagsgivende. Norge får også pluss for at vi i liten grad eksporterer våpen til udemokratiske regimer.

2. Indeksen for u-hjelp vurderer både hjelpens kvalitet og kvantitet. Den "straffer" land som gir en betydelig andel bundet hjelp, det vil si hjelp som er bundet til kjøp av produkter og tjenester i giverlandet. Beregninger tyder på at dette øker prosjektkostnadene med 15-30 prosent. USA binder 70 prosent av sin u-hjelp, Norge så godt som ingenting (0,1 prosent). Norge gir nå mer u-hjelp i prosent av BNP enn noen andre rike land. I forhold til barnehelse kan det nevnes at Norge er den nest største bidragsyteren til vaksinealliansen GAVI (Global Alliance for Vaccines and Immunization), som arbeider med å etablere full vaksinedekning for alle barn. Norge har forpliktet seg til å gi vel 6 milliarder kroner til GAVI i perioden 2000-2015.

Det som trekker ned for Norges del, er spredningen av hjelpen på relativt mange småprosjekter; stor prosjektspredning anses som en belastning på mot-takerlandenes administrative apparat.

3. Indeksen for investeringer vurderer hva landene gjør for å fremme utviklingsvennlige investeringer. Norge gis en nokså gjennomsnittlig plassering, det framheves blant annet som positivt at Norge deltar i internasjonale anti-korrupsjonsavtaler, mens det teller negativt at vi ikke tillater investorer å dra nytte av skattefordeler som tilbys i u-land.

4. En utviklingsvennlig teknologipolitikk handler både om å skape ny teknologi og om å spre den. Teknologioverføring er en av flere måter som rike land kan bidra til å skape framgang på i den fattige delen av verden. For eksempel har den medisinske teknologien bidratt til store framskritt innen helsestilstand og levealder. De rike landene får minuspoeng i denne delen av indeksen hvis de fører en IPR-politikk som begrenser strømmen av tekniske innovasjoner til utviklingslandene (IPR=Intellectual Property Rights). For eksempel kan patentering av planter utviklet gjennom bioteknologi hindre fattige land i å få tilgang til slike nyskapninger. Norge får sitt største minus for lav satsing på forskning og utvikling i næringslivet, målt som andel av BNP. På den andre siden får Norge ros for begrenset patentdekning av dataprogrammer. Alt i alt gjør Norge det nokså "midt på treet" på teknologi-indeksen. Finland og Canada gjør det best, Finland særlig fordi de bruker så stor andel av BNP på forskning og utvikling.

5. I forhold til innvandring vektlegges framfor alt innvandring av ufaglærte arbeidere fra fattige land. Innvandring av faglært arbeidskraft kan ha mer negative konsekvenser (jmfør diskusjonen ovenfor). Norges styrke på dette området er å ta imot mange flyktninger, mens økningen i innvandring av ufaglært arbeidskraft fra utviklingsland har vært relativt beskjeden.

6. På miljøsidan måler indeksen landenes politikk med hensyn på det globale klima, arts mangfold og en bærekraftig fiskerinæring. Fattige nasjoner vil, som nevnt, bli sterkere rammet av klimaproblemene enn rike land, blant annet fordi de har svakere infrastrukturer. Storbritannia og Tyskland vurderes som de beste på dette området, ikke minst fordi de kuttet utslippene av klimagasser med 10 prosent i perioden 1993-2003. Japan får siste plass fordi landet gir store subsidier til fiskeflåten og importerer mye tropisk tømmer.

Norge får pluss i karakterboka for liten import av utrydningstruede arter, men minus for blant annet høye fiske-
risubsidier og en mindre gunstig utvikling i utslippene av klimagasser fra 1993 til 2003.

7. Norge kommer dårligst ut i vurderingen av handelspolitikken overfor fattige land. Norge har høye jordbrukssubsidier og høy tollbeskyttelse av jordbruksvarer, som hindrer u-land i å komme inn på markedet. Imidlertid framheves det også at Norge har lav tollbeskyttelse mot tekstiler, faktisk lavest av de rike landene som inngår.

Hva skal vi med en slik indeks?

Indekser som dette representerer et forsøk på å sammenfatte store informasjonsmengder i ett enkelt, oppsummerende mål. Fordi den felles målestokken for de ulike komponentene ikke er åpenbar, vil det alltid stå strid om slike indekser. Hvilke komponenter skal tas med, og hvordan skal de veies i forhold til hverandre? Spørsmål som dette lar seg i begrenset grad besvare gjennom vitenskapelige metoder.

Kritiske spørsmål kan rettes mot mange av indikatorene og vurderingene. Noen vil hevde at handel er en dimensjon som bør veie mer enn eksempelvis sikkerhet, fordi handelsbetingelsene berører levekårene for så mange av verdens fattige. Det er gjort en spørreundersøkelse blant vel 100 utviklingsforskere om hvordan de ville vekte de forskjellige komponentene i en tidligere utgave av indeksen. Her ble handel og investeringer bedømt som viktigst, mens u-hjelp og innvandringspolitikk fikk minst vekt. Men vektingen på grunnlag av ekspertvurderingene ga resultater som skilte seg lite fra prinsippet om "lik vekting" (referert i Roodman 2005a). Som vist, er også kunnskapsgrunnlaget i mange sammenhenger usikkert, og det er langt fra noen enighet i forskersamfunnet om betydningen av de ulike innsatsfaktorene.

Referanser

- Adams, Richard H. og John Page (2005): "Do International Migration and Remittances Reduce Poverty in Developing Countries?" S. 217-232 i OECD (2005): *Migration, remittances and development*, Paris: OECD.
- Bech, Jon (2005): U-hjelp – nytter det? Foredrag på Pensjonistuniversitetet på Lillehammer 11. oktober 2005 (se Norads hjemmesider, www.norad.no).
- Birdsall, Nancy, Dani Rodrik og Arvind Subramanian (2005): How to Help Poor Countries, *Foreign Affairs*, **84**, 4, 136-152.
- Barstad, Anders (2006): Kommentar: Norge – verdens beste?, *Tidsskrift for Velferdsforskning*, **9**, 1, 39-43.
- Brunstad, Rolf Jens og Ivar Gaasland (2006): WTO og norsk landbruk: Liv laga eller kroken på døra? *Økonomisk forum*, **1**, 2006, 37-47.
- Burnside, Craig og David Dollar (2004): Aid, Policies, and Growth: Reply, *The American Economic Review*, June 2004, 781-784.
- Center for Global Development 2006, hjemmeside (www.cgdev.org).
- Center for Global Development (2004): Millions Saved: Proven Successes in Global Health, *CGD Brief*, **3**, 3.
- Clemens, Michael, Steven Radelet og Rikhil Bhavnani (2004): *Counting chickens when they hatch: The short term effect of aid on growth*, Center for Global Development: Working Paper 44.
- Devarajan, Shantayanan, David Dollar og Torgny Holmgren (2001, red.): *Aid and Reform in Africa. Lessons from Ten Case Studies*, Washington, D.C.: The World Bank.
- Easterly, William, Ross Levine og David Roodman (2004): Aid, Policies, and Growth: Comment, *The American Economic Review*, June 2004, 774-780.
- Easterly, William (2006): The Big Push Déjà Vu: A Review of Jeffrey Sachs's *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time*, *Journal of Economic Literature*, **XLIV**, 96-105.
- Gomanee, Karuna, Oliver Morrissey, Paul Mosley og Arjan Verschoor (2005): Aid, Government Expenditure, and Aggregate Welfare, *World Development*, **33**, 3, 355-370.
- Hessen, Dag (2006): Kampen om vannet, kronikk i *Dagbladet* 20.4. 2006.
- Isachsen, Arne Johan (2005): Debatt. Andres penger, *Internasjonal Politikk*, **5**, 63, 567-581.
- Islam, Muhammed N. (2005): Regime Changes, Economic Policies and the Effect of Aid on Growth, *The Journal of Development Studies*, **41**, 8, 1467-1492.
- Maurseth, Per Botolf (2005): *Trade and development – a selective review*, Oslo: NUPI Paper 681.
- Melchior, Arne (2005): *Norges tollpreferanser for import fra u-landene*, Oslo: NUPI Notat 680a.
- Musser, George (2006): The Check is in the Mail. Does the Money Immigrants Send Home Do Any Good? *Scientific American*, April 2006, 9-10.
- OECD (2005): *Migration, Remittances and Development*, Paris: OECD.
- OECD (2006a): <http://www.oecd.org/dataoecd/34/27/36418598.pdf>.

En indeks som den vi har beskrevet her gir ikke noen endelige svar, men har sin verdi ved å egge til debatt og synliggjøre et sentralt politisk felt. Et viktig aspekt ved indeksen er at den bidrar til å utvide perspektivet på hva en utviklingsvennlig politikk handler om (i tråd med Birdsall mfl. 2005). For eksempel at en sterk satsing på forskning og teknologiutvikling ikke bare dreier seg om å sikre nasjonens framtidige næringsgrunnlag, men i tillegg kan være et sentralt bidrag til å løse globale problemer.

Kan Norge gjøre mer?

Skal vi tro indeksen for utviklingsvennlig politikk, kan alle land, også de som skårer relativt høyt på indeksen, gjøre langt mer for å avskaffe fattigdommen i verden. Selv om vi aksepterer at de fattige landene selv må ta hovedansvaret, er ikke rike land fritatt for et medansvar. Som nevnt, kommer Norge dårligst ut i vurderingen av landbrukspolitikken, men også på flere andre områder får Norge en svak til middels plassering (miljø, teknologi, investeringer og innvandringspolitikk).

Bør vi redusere tollbarrierene i landbruket kraftig, og akseptere en enda mer massiv nedlegging av gårdsbruk? Ifølge en nylig utgitt rapport fra NUPI (Norsk Utenrikspolitisk Institutt) er det ingen tvil om at bedre markedsadgang for landbruksvarer vil fremme utvikling. Den høye tollbeskyttelsen av førestoffer og kjøtt er spesielt alvorlig for u-landenes interesser. Riktignok er det slik at MUL-landene ikke lenger møter tollbarrierer i Norge. Fra 1. juli 2002 fikk alle landene på FN's MUL-liste toll- og kvotefri adgang for alle produkter, innenfor rammene av GSP (tollpreferansesystemet for u-landene). Mer enn fire femdeler av verdens fattige er imidlertid bosatt utenfor MUL. Et for sterkt fokus på MUL-landene bør unngås, både fordi innbyggerne her utgjør en begrenset del av fattigdomsproblemet, og fordi handelsfordelene har vist seg å ha liten effekt. På denne bakgrunn anbefaler rapporten at flere fattige land enn MUL får nulltoll på alle varer, og at tollpreferanser også gis til lave mellominntektsland som Kina og Brasil (Melchior 2005). I Soria-Moriaerklæringen, plattformen for den nye Stoltenberg-regjeringen, heter det at Regjeringen vil øke importkvotene for fattige land, også for land utenfor MUL.

Ulempene disse forslagene vil medføre for norsk landbruk, må veies mot den potensielle betydningen som nedbyggingen av importvernet kan ha for u-landene, sammen med andre endringer i det globale handelsregimet. Hvordan disse momentene skal veies i forhold til hverandre, er et kontroversielt spørsmål det er delte meninger om. Ifølge Brunstad og Gaasland (2005) kan "rimelige nivåer" på fellesgoder som matvaresikkerheten og kulturlandskapet sikres selv om det meste av skjermingsstøtten forsvinner. Det synes likevel klart at en betydelig reduksjon av importvernet vil medføre en ytterligere forsterkning av den langsiktige tendensen til nedbygging av norsk landbruk.

I en kort artikkel som dette er det naturligvis umulig å yte full rettferdighet til alt som Norge gjør, eller planlegger å gjøre, for å redusere de globale velferdsproblemene (for en fersk oversikt, se Solheim 2006). Den nye regjeringen ser ut til å ha et høyt ambisjonsnivå i utviklingspolitikken. Blant annet er det varslet at det skal etableres et offentlig utvalg som skal se på konsekvensene for utviklingslandene av norsk politikk "...i sin fulle bredde, inkludert handel, samferdsel, energi, landbruk og kultur" (Solheim 2006). Regjeringen vil også gi mer oppmerksomhet til migrasjonsspørsmålet (i tråd med forskningen som er referert ovenfor). Blant annet vil regjeringen "...se på hvordan pengeoverføringer kan skje enklere og tryggere og med mindre profitt for mellommenn". I

Soria-Moria-erklæringen heter det at Regjeringen vil gå inn for å øke bistandsbevilgningene til 1 prosent av BNI, "...og at innsatsen deretter trappes ytterligere opp i løpet av perioden". Regjeringen går også inn for at Norge skal støtte utviklingslandenes krav om reforhandling av TRIPS, og at hensynet til tilgangen på billige medisiner mot livstruende sykdommer skal tillegges avgjørende vekt i forhandlingene.

Avslutning

Norge er et av verdens rikeste land, og har sammen med øvrige nordiske land et av de høyeste velferdsnivåene i verden. FNs velferdsindekser gjenspeiler dette. Men i dagens globaliserte virkelighet er det gode argumenter for at samfunnskvaliteten ikke kan bedømmes uavhengig av bidraget til å løse de verdensomspennende miljø- og fattigdomsproblemene. Indikatorene vi har sett på her, tyder for Norges del på at framskrittene kunne vært større og at det er rom for å gjøre en sterkere innsats for å tilfredsstillere behovene til verdens fattige. Som nevnt, er det beregnet at hele 41 millioner barn vil dø fram til 2015, hvis ikke den nåværende trenden snus og målet om å redusere barnedødeligheten med to tredeler blir nådd. Hvis vi virkelig skal ta Menneskerettighetserklæringen på alvor, at hvert enkelt menneske på jorda har samme ukrenkelige verdi og har krav på en internasjonal orden som virkelig gjør menneskerettighetene, kan det da være noen tvil om at vi må flytte disse spørsmålene høyere opp på den politiske dagsorden?

OECD (2006b): Development Co-operation Report 2005, *OECD Journal on Development*, 7, 1.

Roodman, David (2005a): *The Commitment to Development Index: 2005 Edition*, Center for Global Development, August 2005 (www.cgdev.org).

Roodman, David (2005b): *The 2005 Commitment to Development Index: Components and Results*, CGD Brief, Center for Global Development (www.cgdev.org).

Sachs, Jeffrey D. (2005): Can Extreme Poverty Be Eliminated? *Scientific American*, August 22.

Skarpeteig, Margot I. (2006): Utviklingshjelp den gale veien, kronikk i *Dagbladet* 16.5. 2006.

Solheim, Erik (2006): Utviklingspolitisk redegjørelse i Stortinget, 16. mai 2006 (http://odin.dep.no/ud/norsk/aktuelt/taler/minister_b/032171-090588/dok-bu.html).

Statistisk sentralbyrå (2006): Økt strømforbruk gav mindre klimagassutslipp, <http://www.ssb.no/emner/01/04/10/klimagassn/>.

Straubhaar, Thomas og Florin P. Vadean (2005): "Introduction: International Migrant Remittances and Their Role in Development", s. 13-32 i OECD (2005): *Migration, Remittances and Development*, Paris: OECD.

The World Bank (1998): *Assessing Aid. What Works, What Doesn't, and Why*, Oxford: Oxford University Press.

UNDP (2005): *Human Development Report 2005. International cooperation at a crossroads. Aid, trade and security in an unequal world*, New York: United Nations Development Programme.

Utenriksdepartementet (2004): *Felles kamp mot fattigdom. En helhetlig utviklingspolitikk*, St. meld. nr. 35 (2003-2004).

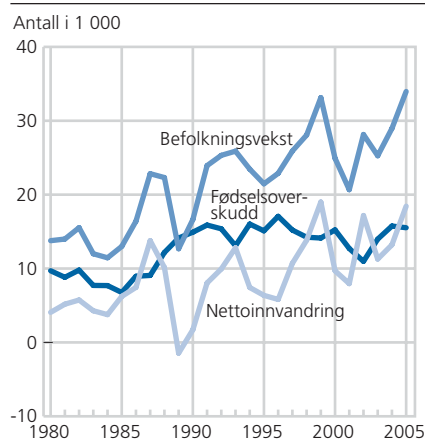
Hva skjer med befolkningsutviklingen?

Helge Brunborg

Omarbeidet versjon av artikkelen "Befolkningsutviklingen", Økonomiske analyser 1/2006

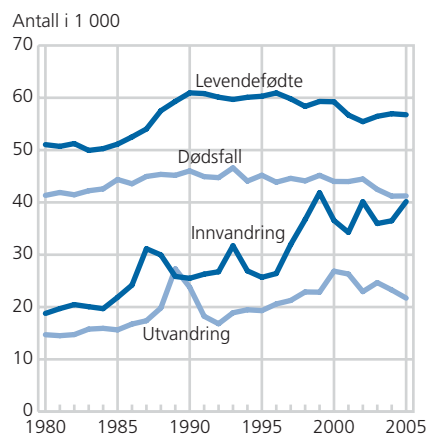
Befolkningsveksten i Norge har økt betydelig siden 1980-tallet (figur 1), på tross av at antall fødsler per kvinne (fruktbarheten) er for lav til at folke- mengden kan vokse på lang sikt. Veksten skyldes først og fremst økende net- toinnvandring, men også høye fødselsoverskudd fordi det er mange kvinner i de mest aktuelle aldere og synkende dødelighet. I 2005 var befolkningsveksten den høyeste siden 1948, og i forhold til folketallet den høyeste siden 1999. Dette skyldes litt færre dødsfall, betydelig høyere innvandring og noe lavere utvandring i 2005 enn i året før (figur 2). Nettoinnvandringen utgjorde 54 prosent av befolkningsveksten, om lag på samme nivå som i de foregående år. Svingningene i befolkningsveksten de siste årene skyldes i stor grad endringer i nettoinnvandringen, mens fødselsoverskuddet har variert mindre.

Figur 1. Befolkningsvekst, fødsels- overskudd og nettoinnvandring. 1980-2005

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 2. Fødte, døde, inn- og utvandring. 1980-2005

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fødsler

Det vanligste målet for fruktbarheten, det vil si gjennomsnittlig fødselstall per kvinne, er samlet fruktbarhetstall (SFT). SFT beregnes som summen av ettårige aldersavhengige fruktbarhetsrater 15-49 år. Det kan tolkes som antall barn hver kvinne kommer til å føde under forutsetning av at fruktbarhetsmønstret i perioden varer ved og at dødsfall ikke forekommer. For at det ikke skal bli befolkningsnedgang på lang sikt, når vi ser bort fra inn- og utvandring, må SFT være større enn ca 2,07 barn, fordi det blir født 5-6 prosent flere gutter enn jenter og noen kvinner dør før de er ferdige med den reproduktive perioden (15-49 år). Dette tilsvarer et nettoproduksjonstall på 1,0.

SFT har økt svakt de siste årene, fra 1,75 i 2002 til 1,84 i 2005 (figur 3). Likevel har fødselstallet gått ned siden 1996. Dette skyldes i første rekke at antall kvinner i alderen 15-49 år har sunket. Selv om SFT har vært relativt stabilt siden 1987 på mellom 1,75 og 1,93 barn per kvinne, foregår det interessante endringer i fødselsmønstret. Siden slutten av 1980-tallet har mødrenes gjennomsnittsalder ved første fødsel økt fra 25,2 til 28,0 år (2004). Sprednin-

Helge Brunborg er seniorforsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og leveårsforskning (helge.brunborg@ssb.no).

Tabell 1. Befolkningsendringer. 1991-2005

År	Folketal per 1.1.	Levende-fødte	Døds-fall	Innvand-ring	Utvand-ring	Nettoinn-vandring	Fødsels-over-skudd	Befolk-nings-vekst ¹	Innen-landske flyttinger
1991-1995 gjennomsnitt	4 299 171	60 196	45 102	27 465	18 546	8 919	15 093	24 025	170 573
1996-2000 gjennomsnitt	4 420 819	59 522	44 348	34 690	22 885	11 805	15 175	26 696	191 433
2001	4 503 436	56 696	43 981	34 264	26 309	7 955	12 715	20 630	201 851
2002	4 524 066	55 434	44 465	40 122	22 948	17 174	10 969	28 186	193 100
2003	4 552 252	56 458	42 478	35 957	24 672	11 285	13 980	25 205	190 893
2004	4 577 457	56 951	41 200	36 482	23 271	13 211	15 751	28 906	190 446
2005	4 606 363	56 756	41 232	40 148	21 709	18 439	15 524	33 856	193 615
2006	4 640 219								
				Per 1 000 innbyggere					
1991-1995 gjennomsnitt		14,0	10,5	6,4	4,3	2,1	3,5	5,6	39,6
1996-2000 gjennomsnitt		13,4	10,0	7,8	5,2	2,7	3,4	6,1	43,2
2001		12,6	9,7	7,6	5,8	1,8	2,8	4,6	44,7
2002		12,2	9,8	8,8	5,1	3,8	2,4	6,2	42,6
2003		12,4	9,3	7,9	5,4	2,5	3,1	5,5	41,8
2004		12,4	9,0	7,9	5,1	2,9	3,4	6,3	41,5
2005		12,3	8,9	8,7	4,7	4,0	3,4	7,3	41,9

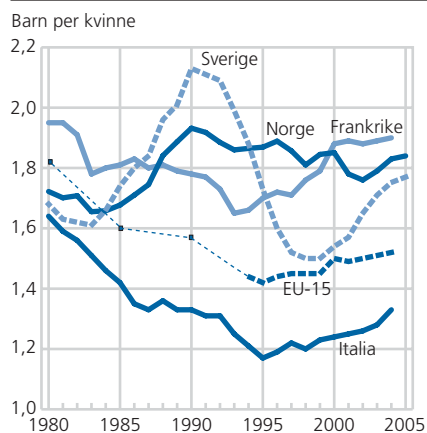
¹ Folketilveksten er regnet som differensen mellom folkemengden 1. januar for hvert år.
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

gen i fødealderen har også økt, blant annet på grunn av større variasjon i alderen for etablering av familie og barn. Alderen til nye småbarnsmødre varierer derfor fra tidlig i 20-årene til slutten av 30-årene.

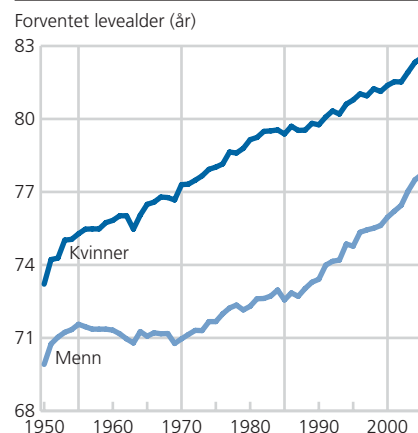
Fruktbarhetsnivået i Norge er fortsatt blant de høyeste i Europa, etter Irland, Island og Frankrike. I EU har SFT steget svakt siden 1995, og er nå litt over 1,5 barn per kvinne. I Sverige har SFT svingt sterkt de siste 20 årene (figur 3). Fruktbarheten der har økt kraftig siden 2000 og er nå nesten like høy som i Norge (1,77 i 2005).

Også i Frankrike er nivået høyt – og nå ganske stabilt – etter en betydelig økning i perioden 1995-2000. Fortsatt har Sør- og Øst-Europa lavest fruktbarhet, både i Europa og i verden som helhet. I Italia og Spania har SFT økt svakt de siste årene, til 1,3. I flere av de nye medlemslandene i EU var SFT helt nede i 1,1 barn per kvinne på slutten av 1990-tallet, men har siden økt svakt

(Tsjekkia og Latvia). Blant de kommende medlemslandene er fruktbarheten også lav i Bulgaria og Romania med ca. 1,2 barn per kvinne. Det eneste potensielle nye medlemslandet med relativt høye barnetall er Tyrkia, der SFT er så vidt over reproduksjonsnivået (2,2 barn per kvinne i 2002, ifølge *DHS Dimensions*, October 2005).

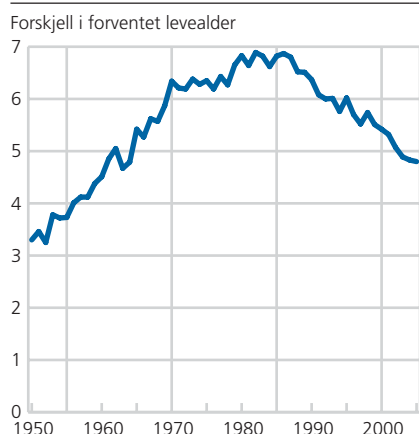
Figur 3. Samlet fruktbarhetstall i utvalgte land og EU-15¹. 1980-2005

¹ EU-15 tilsvarer de 15 vest-europeiske medlemmene av EU.
Kilde: Eurostat, Statistisk sentralbyrå og Statistiska centralbyrån.

Figur 4. Forventet levealder ved fødselen. 1950-2005

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 5. Forskjell mellom forventet levealder for kvinner og menn. 1950-2005

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 3. Inn- og utvandring i 2005, etter statsborgerskap. Land med nettoinnvandring større enn 100

	Inn- vandring	Ut- vandring	Nettoinn- vandring
I alt	40 148	21 709	18 439
Polen	3 265	372	2 893
Irak	1 409	221	1 188
Russland	1 400	218	1 182
Tyskland	1 735	658	1 077
Thailand	1 134	140	994
Somalia	1 103	286	817
Afghanistan ..	826	40	786
Sverige	2 697	1 927	770
Filippinene	835	168	667
Litauen	784	190	594
Nederland	605	173	432
Serbia og Montenegro ..	525	102	423
Pakistan	546	197	349
Burma	349	2	347
Kina	589	244	345
Eritrea	334	19	315
Kongo	319	9	310
Tyrkia	413	126	287
Etiopia	372	95	277
Ukraina	313	44	269
Vietnam	318	80	238
Burundi	227	2	225
Brasil	299	85	214
Iran	338	144	194
India	356	167	189
Danmark	1 527	1 340	187
Statsløse	171	27	144
Romania	235	104	131
Estland	202	72	130
USA	689	570	119
Andre	16 233	13 887	2 346

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 2. Forventet levealder for de ti land i verden med høyest levealder ifølge siste tilgjengelige kilder

Land	Obs.år	Kilde	Menn	Kvinner	Begge kjønn	Forskjell fra Norge
1 Japan	2004	Hjemmeside	78,64	85,95	82,30	2,18
2 Sveits	2004	Hjemmeside	78,6	83,7	81,15	1,03
3 Island	2001-5	Hjemmeside	78,9	82,8	80,85	0,73
4 Sverige	2005	Hjemmeside	78,42	82,78	80,60	0,48
5 Australia	2002-4	Hjemmeside	78,1	83,00	80,55	0,43
6 Spania	2004	Eurostat 24.4.2006	77,2	83,8	80,50	0,38
7 Frankrike ..	2004	Eurostat 24.4.2006	76,7	83,8	80,25	0,13
8 Norge	2005	Hjemmeside	77,72	82,52	80,12	
9 Canada	2001	Eurostat 24.4.2006	76,2	83,1	79,65	-0,47
10 Italia	2003	Eurostat 24.4.2006	76,8	82,5	79,65	-0,47
.. Finland	2004	Eurostat 24.4.2006	75,3	82,3	78,80	-1,10
.. Danmark...	2004	Eurostat 24.4.2006	75,2	79,9	77,55	-2,35

Levealder

Forventet levealder ved fødselen har økt raskt de siste årene. I 2005 var den kommet opp i 77,7 år for menn og 82,5 år for kvinner, det høyeste nivået som noen gang er estimert for Norge (figur 4).

Forskjellen mellom kvinners og menns levealder fortsetter å gå ned. Den var i 2004 kommet ned i 4,8 år, som er den minste siden 1960 (figur 5). Differansen nærmer seg 3-4 år, som var forskjellen før mennenes dødelighet økte på 1950-1960-tallet, blant annet på grunn av høy hjerte- og kardødelighet.

Hvordan ligger Norge an i forhold til andre land? I de siste 150 årene har Norge flere ganger hatt den høyeste levealderen i verden, sist på 1950-tallet, men siden har vi sakkert noe akterut. Norske menn er nå omtrent på sjetteplass, mens norske kvinner kommer på niendeplass (tabell 2).¹ Dersom vi regner med gjennomsnittet for begge kjønn, er det åtte land som har høyere forventet levealder ved fødselen. Japan har i mange år hatt den høyeste levealderen i verden. Det er også verdt å merke seg den høye levealderen til søreuropeiske kvinner.

Det vil kanskje overraske noen at på tross av at Island, Sverige og Norge er blant de land i verden som har høyest levealder, kommer de andre nordiske landene, Finland og Danmark, mye lengre ned på lista. Man regner vanligvis med at dette blant annet kommer av et fettriakt kosthold i Finland, som særlig har rammet mennene, og mye røyking i Danmark, særlig blant kvinnene.

Inn- og utvandring

Nettoinnvandringen til Norge har steget lenge, men med store variasjoner fra år til år (figur 1). Inn- og utvandringen har sammenheng med en rekke faktorer, blant annet kriser og konflikter i verden, økonomisk utvikling både i Norge og andre land (særlig Sverige), norsk innvandringspolitikk og internasjonale politiske forhold, som utvidelsen av EU. På alle disse områdene har det tidligere skjedd store og raske endringer over kort tid, og dette kan komme til å skje igjen. Det er derfor svært stor usikkerhet om nettoinnvandringen framover.

Bruttoinnvandringen økte med 3 700 fra 2004 til 2005, til den nest høyeste som noen gang er registrert til Norge, bare passert i 1999 (figur 2). Samtidig gikk utvandringen noe ned, slik at nettoinnvandringen ble 18 400. Også dette er det nest høyeste nivået som er registrert. I 2005 var det en spesielt stor økning i nettoinnvandringen fra Polen og Tyskland.

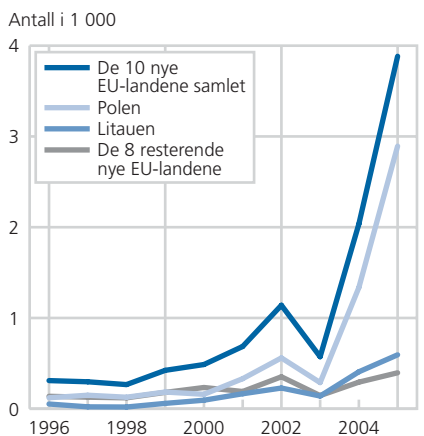
De største bruttostrømmene for innvandring og utvandring utgjøres fortsatt av svenske statsborgere (tabell 3). De siste årene er det igjen blitt innvandringsoverskudd av svenske statsborgere, etter et underskudd i 2000 og 2001. Fra de åtte nye EU-medlemmene i Øst-Europa var det en nettoinnvandring på 3 900 statsborgere i 2005, som er en fordobling siden 2004, da nye regler om arbeids- og oppholdstillatelse trådte i kraft. Nettoinnvandringen til Norge fra disse landene var imidlertid konsentrert om polakker (2 900) og litauere (600) (figur 6).

I 2005 var det nettoutvandring blant statsborgere fra 17 land, det vil si at det var flere av disse statsborgerne som flyttet fra enn til Norge. Imidlertid var denne vesentlig (det vil si mer enn 7 personer) for bare tre land, nemlig Norge (288), Finland (181) og Island (133). Dette er den minste nettoutvandringen av norske statsborgere på mange år, vanligvis ligger den på 1 000-3 000 personer per år (figur 7).

Antall asylsøknader har gått sterkt ned de siste årene, fra nesten 17 500 i 2002 til 5 400 i 2005 (figur 8). Asylsøkere kommer imidlertid ikke med i tallet på innvandrere før de får oppholdstillatelse. I 2005 bosatte 3 400 personer seg i Norge etter å ha fått oppholdstillatelse på bakgrunn av asyl eller flyktningliknende årsaker, en nedgang på 800 fra 2004.

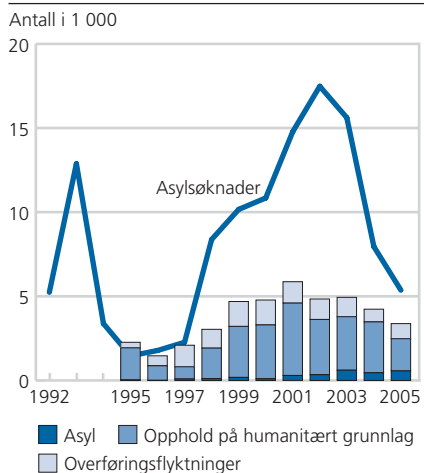
I 2005 ble det innvilget om lag 13 100 familieinnvandringstillatelser, en økning på 300 fra 2003 (figur 9). Et økende antall av disse skyldes at norske statsborgere uten innvandrerbakgrunn gifter seg med utlendinger. I fjor ble

Figur 6. Nettoinnvandring av statsborgere fra de ti nye EU-landene. 1996-2005

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

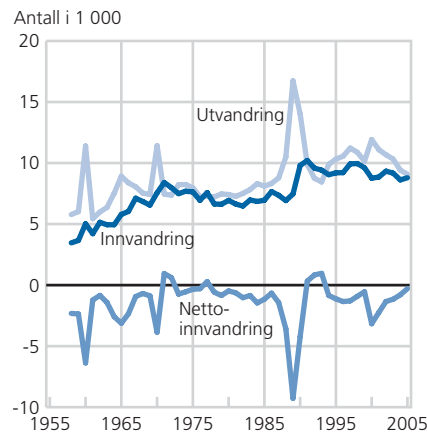
Figur 8. Registrerte asylsøknader¹ og antall innvilgede oppholdstillatelser. 1992-2005

¹ Asylsøknader omfatter personer som har fått asyl og opphold på humanitært grunnlag, men ikke overføringsflyktninger. Mange av oppholdstillatelsene gjelder søknader fra tidligere år.

Kilde: Utlendingsdirektoratet.

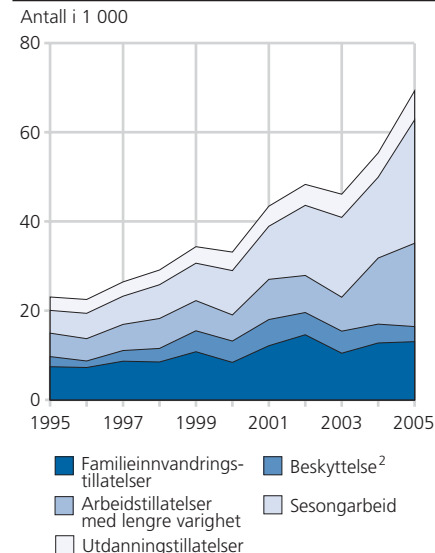
Figur 7. Inn- og utvandring for norske statsborgere. 1958-2005¹

¹ For 1960 og 1970 er tallene for utvandring for høye (av registreringsmessige grunner).

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 9. Oppholdstillatelser, etter type, gitt 1995-2005¹

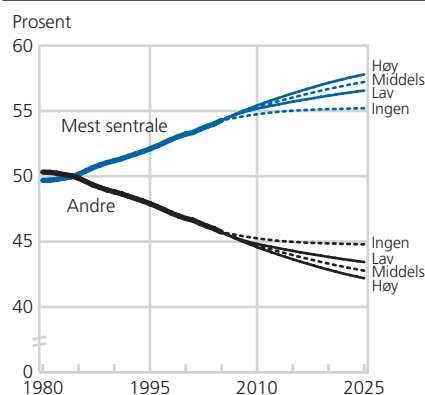

¹ Foreløpige tall for 2005.

² "Beskyttelse" omfatter personer som har fått innvilget asyl, opphold på humanitært grunnlag, overføringsflyktninger og deres familiemedlemmer, dvs. de tre kategoriene i søylene i figuren foran.

Kilde: Utlendingsdirektoratet.

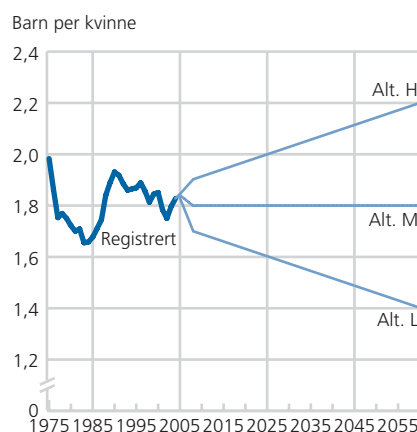
Figur 10. Andel av befolkningen i de mest sentrale¹ og de øvrige kommuner. Registrert 1980-2005 og framskrevet 2006-2025. Prosent

¹ Kommuner med befolkningstyngepunkt innenfor 75 minutters reisetid (90 minutter for Oslo) fra et tettsted med minimum 50 000 innbyggere med raskeste transportmiddel unntatt fly (SSB 1994).

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 11. Samlet fruktbarhetstall. Registrert 1975-2004 og framskrevet 2005-2060

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

det gitt flest familieinnvandringsstillatelser til personer fra Thailand, Irak, Somalia, Polen og Russland. Det har også vært en klar økning av antall arbeidsrelaterte oppholdstillatelser de siste årene, særlig fra nye EØS-land. Mange av disse tillatelsene gjelder imidlertid sesongarbeid og andre kortvarige opphold.

I 2005 ble det gitt 1 223 tillatelser til faglærte (spesialister) av i alt 1 609 søknader, flest til personer fra USA, Russland, India og Kina. Det er altså langt færre søkere og innvilgelser enn den årlige kvoten på 5 000. Mange land konkurrerer om spesialistene, og lønningene for slike er heller ikke spesielt høye i Norge i forhold til i mange europeiske land, USA og Canada.

Etter at EU ble utvidet med ti nye medlemsland 1. mai 2004 har antall søknader om arbeidstillatelse fra EØS-land økt sterkt, men med store svingninger over året. Samtidig har søknadene om sesongarbeid blitt nesten borte.

Regional befolkningsutvikling

I 2005 flyttet 194 000 personer fra en kommune til en annen. Dette er en økning på 3 200 fra året før, men fortsatt et stykke fra toppnivået på 202 000 i høykonjunkturåret 2001. Over halvparten av kommunene tapte folketall i 2005 (226 av i alt 431), det høyeste tallet siden 1996. Folketallet gikk ned i Telemark, Sogn og Fjordane, Nordland og Finnmark. Tolv av de 19 fylkene hadde innflyttingsunderskudd fra resten av landet, som i de foregående årene. Innvandringsoverskudd fra utlandet gjorde imidlertid at bare 5 fylker hadde negativ flyttebalanse i alt.

Flyttingene bidrar til at en stadig større andel av befolkningen bor i eller i nærheten av de største byene. Hele 22 prosent av Norges befolkning bor nå i Oslo og Akershus. Andelen av befolkningen som bor i de mest sentrale kommunene, har økt jevnt, fra 50 prosent i 1980 til 55 prosent i 2006 og vi venter at denne vil øke ytterligere (figur 10). Det er særlig mange av de minst sentrale kommunene på det indre Østlandet og i Nord-Norge, mens de mest sentrale kommunene består av de største byene og omegnskommunene til disse. De minst sentrale kommunene har gjennomgående små folkemengder, store arealer og lav befolkningstetthet.

Nye befolkningsframskrivninger²

SSB har nylig offentliggjort nye framskrivninger av befolkningen, til 2060 for landet som helhet og til 2025 for fylkene og kommunene. Videre ble det for første gang publisert en framskriving av innvandrerbefolkningen etter alder, kjønn og landbakgrunn, også denne til 2060 (se <http://www.ssb.no/innfram/>).

Framskrivningen avhenger av forutsetninger om blant annet fruktbarhet, levealder, nettoinnvandring og innenlandsk mobilitet. For hver av disse komponentene er det forutsatt tre nivåer, lav (L), mellom (M) og høy (H), som illustrerer usikkerheten i resultatene.

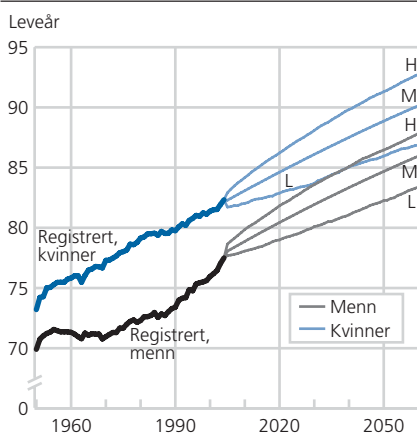
Forutsetningene om *fruktbarhet* er omtrent som i den forrige framskrivningen (for 2002-2050). I mellomalternativet holdes SFT konstant på 1,8 barn per kvinne, mens det synker til 1,4 og øker til 2,2 i henholdsvis lav- og høyalternativene i løpet av framskrivningsperioden (figur 11).

I mellomalternativet vil forventet *levealder* ved fødselen vokse med om lag 8 år fra 2004 til 2060 (figur 12), fra 77,5 år for menn og 82,3 år for kvinner til henholdsvis 86,0 og 90,1 år (Keilman og Dinh 2005). Siden forrige befolkningsframskrivning har levealderen økt svært raskt, med hele 1,3 år for menn og 0,8 år for kvinner. Det er altså ikke noe som tyder på at tempoet i økningen i levealderen har slakket av, snarere tvert i mot. Forskjellen mellom levealderen til kvinner og menn synker fortsatt. Endrede røykevaner er en av mange forklaringer på dette.

Vi har forutsatt en netto *innvandring* på 9 000 i lavalternativet, 16 000 i mellomalternativet og 24 000 i høyalternativet (figur 13). Det er gjort nærmere rede for denne på <http://www.ssb.no/innvfram/> og i *Økonomiske analyser* nr 1/2006 (side 125). Det er planlagt en egen artikkel om innvandrerframskrivningen i neste nummer av *Samfunnsspeilet* (4/2006)

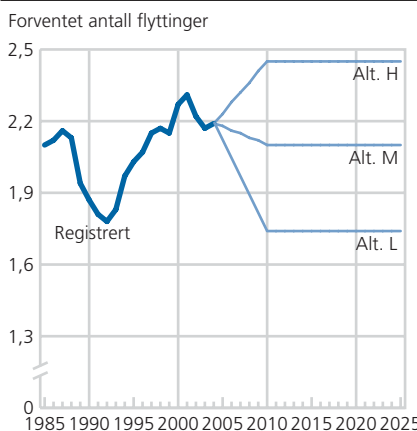
For den innenlandske *mobiliteten* har vi i mellomalternativet tatt utgangspunkt i de observerte flyttesannsynlighetene for 2000-2004. I lavalternativet er flyttetilbøyeligheten for personer 18-29 år redusert med 40 prosent og i høyalternativet økt med 40 prosent, i forhold til mellomalternativet. Den innenlandske mobiliteten betyr imidlertid lite for de nasjonale tallene.

Figur 12. Forventet levealder ved fødselen for kvinner og menn. Registrert 1950-2004 og framskrevet 2005-2060

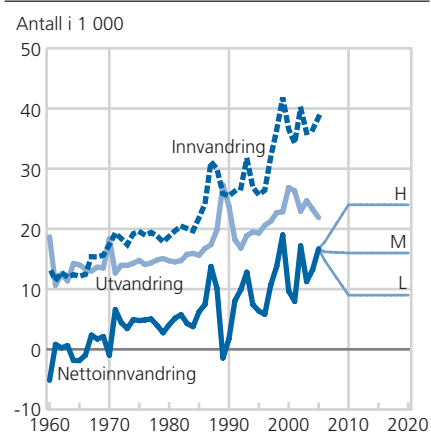
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 14. Forventet antall flyttinger over livsløpet (mellom prognoseregioner). Registrert 1985-2004 og framskrevet 2005-2025

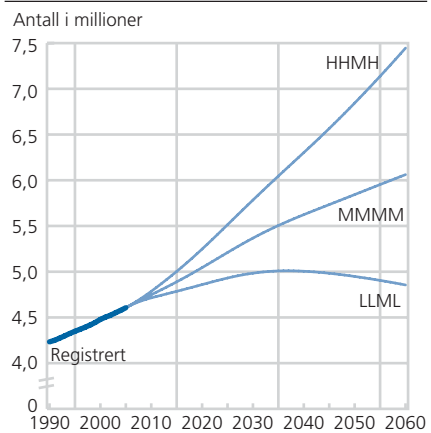
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 13. Inn- og utvandring 1960-2004. Nettoinnvandring registrert 1960-2004 og framskrevet 2005-2020

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 15. Folkemengden per 1. januar. Registrert 1990-2005 og framskrevet 2006-2060 i tre hovedalternativer¹

¹ LLML Lav nasjonal vekst, MMMM Middels nasjonal vekst, HHMH Høy nasjonal vekst.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Framskrivingsresultater

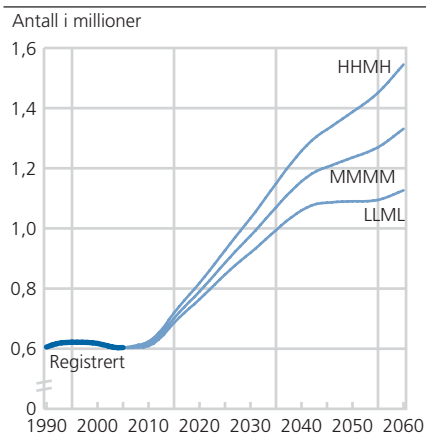
Hvert framskrivingsalternativ er beskrevet med fire bokstaver, i følgende rekkefølge: fruktbarhet, levealder, innenlandsk mobilitet og nettoinnvandring. MMMM betyr middels fruktbarhet, middels levealder, middels innenlands flyttenivå og middels nettoinnvandring, det vil si det midtre hovedalternativet. *Lav nasjonal vekst* (LLML) bygger på lav fruktbarhet, lav levealder og lav innvandring, mens *høy nasjonal vekst* (HHMH) gjør det tilsvarende for høy fruktbarhet, høy levealder og høy innvandring. Det er imidlertid lite sannsynlig at alle de demografiske komponentene samtidig og over en lengre tidsperiode skal anta såpass ekstreme verdier som i lav- og høyalternativene. Vi anser derfor mellomalternativet MMMM for det mest realistiske. Brukere av framskrivings tall bør imidlertid ta andre alternativer med i vurderingen, fordi det er stor usikkerhet om alle komponenter som inngår.

Folketallet vil vokse fra dagens 4,6 millioner til mellom 4,9 og 7,4 millioner i 2060 (figur 15). Den nye framskrivningen gir gjennomgående noe høyere folketall enn den forrige. Dette skyldes hovedsakelig større nettoinnvandring. Folkemengden vil fortsette å vokse i mange år framover, med mindre både innvandring og fødselstall avtar kraftig. Dersom dette skjer, vil vi få en nedgang i folketallet rundt 2040 (blant annet i alternativ LLML og LHML).

Befolkningen blir raskt eldre, særlig etter 2013, da de store etterkrigskullene blir pensjonister. Den 1.1.2006 var det litt over 600 000 personer 67 år og over. Dette tallet vil omtrent fordobles, til mellom 1,1 og 1,6 millioner i 2060 (figur 16). Den nye framskrivningen gir omtrent like mange personer over 67 år som 2002-framskrivningen.

Antall personer 80 år og over vil vokse enda raskere, til mellom det dobbelte og tredobbelte, fra dagens 215 000 til mellom 437 000 og 683 000 i 2060

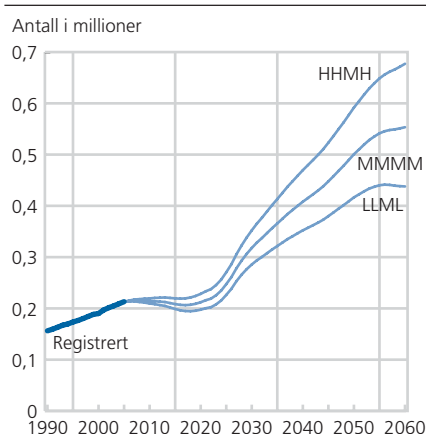
Figur 16. Antall personer 67 år og eldre. Registrert 1990-2005 og framskrevet¹ 2006-2060

¹ LLML Lav nasjonal vekst, MMMM Middels nasjonal vekst, HHMH Høy nasjonal vekst.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

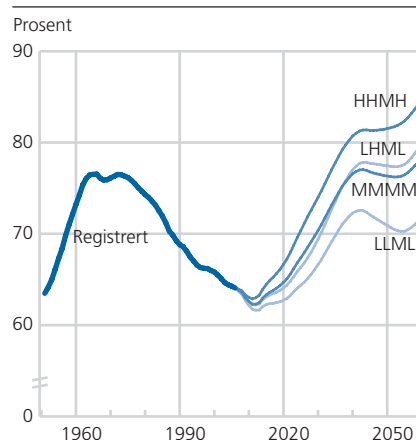
Figur 17. Antall personer 80 år og eldre. Registrert 1990-2005 og framskrevet¹ 2006-2060

¹ LLML Lav nasjonal vekst, MMMM Middels nasjonal vekst, HHMH Høy nasjonal vekst.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 18. Forsørgerbyrde for eldre. Registrert 1990-2005 og framskrevet¹ 2006-2060

¹ LLML Lav nasjonal vekst, LHML Sterk aldring, MMMM Middels nasjonal vekst, HHMH Høy nasjonal vekst.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

(figur 17). Dette er litt lavere enn i forrige framskriving, og skyldes ulike forutsetninger om aldersmønsteret til dødelighetssannsynlighetene.

Den samlede forsørgerbyrden viser forholdet mellom antall personer i yrkespassiv alder (0-19 og 67 år og over) og yrkesaktiv alder (20-66 år). Den vil øke betydelig etter 2010, men synkende andel yngre personer vil føre til en mindre kraftig økning enn i forsørgerbyrden for eldre, særlig de første 20 årene (figur 18). Fordi folketallet vokser raskere på grunn av høy nettoinnvandring, vil forsørgerbyrden etter hvert bli litt lavere enn i forrige framskriving.

Befolkningens aldring begynte for over 100 år siden, da barnetallet per kvinne begynte å synke. Nedgangen i dødelighet for de eldre bidrar nå til at eldre utgjør en økende del av befolkningen. Eldrebølgen er ikke noe som kommer til å skylle over landet for så å trekke seg tilbake. Vi står tvert i mot overfor en permanent aldring av befolkningen. Framskrivningene viser også at vi ikke kan løse problemene med en eldre befolkning ved å øke fruktbarheten eller nettoinnvandringen, i det minste ikke med det som vil være en realistisk økning i disse demografiske komponentene.

¹ Det er vanskelig å gjøre en slik sammenlikning da mange land ennå ikke har offentliggjort levealderen for 2004 og 2005. Canada har for eksempel ikke publisert offisielle tall etter folketellingsåret 2001. I FNs siste oversikt (UN 2005) er ikke Norge med blant de ti land med høyest levealder i verden, da Hong Kong og Macao i Kina er regnet som egne land, begge med høyere levealder enn Norge i perioden 2000-2005. FN regner imidlertid med at Norge i 2045 -2050 vil ligge på tiendeplass.

² Mer informasjon om forutsetninger og resultater finnes i en rekke artikler i *Økonomiske analyser* 6/2005, særlig i Brunborg og Texmon (2005a,b), Brunborg, Sørli og Texmon (2005), og Keilman og Pham (2005), samt i webartiklene "Fortsatt sterk befolkningsvekst" på <http://www.ssb.no/emner/02/03/folkfram/> og "Venter sterk vekst i innvandrerbefolkningen" på <http://www.ssb.no/innvfram/>. Detaljerte framskrivningstall kan finnes i SSBs Statistikkbank, <http://statbank.ssb.no/statistikkbanken/>.

Referanser

Brunborg, Helge og Inger Texmon (2005a): Hovedresultater fra befolkningsframskrivingen 2005-2060, *Økonomiske analyser* 6/2005 (30-33).

Brunborg, Helge og Inger Texmon (2005b): Forutsetninger for befolkningsframskrivingen 2005-2060, *Økonomiske analyser* 6/2005 (34-38).

Brunborg, Helge, Kjetil Sørli og Inger Texmon (2005): Innenlandske flyttinger, *Økonomiske analyser* 6/2005 (39-42).

Keilman, Nico og Dinh Quang Pham (2005): Hvor lenge kommer vi til å leve? Levealder og aldersmønster for dødeligheten i Norge, 1900-2060, *Økonomiske analyser* 6/2005 (43-49).

SSB (1994): *Standard for kommuneklassifisering*, NOS C 192, Statistisk sentralbyrå, Oslo-Kongsvinger.

SSB (2004): *Framskrivning av folkemengden 2002-2050. Nasjonale og regionale tall*, NOS D 319, Statistisk sentralbyrå, Oslo-Kongsvinger. Også på http://www.ssb.no/emner/02/03/nos_folkfram/nos_d319/.

UN (2005): World Population Prospects: The 2004 Revision, <http://www.un.org/esa/population/unpop.htm>.

Økonomisk velferd blant foreldre som ikke bor sammen. Hvem har best råd?

Tidligere analyser presentert i Samfunnsspeilet tyder på at blant foreldre som ikke bor sammen, har den av foreldrene som heller ikke bor sammen med deres felles barn (oftest far), bedre økonomi enn forelderen som barna bor fast hos (oftest mor). Denne artikkelen viser at det kanskje ikke er noen forskjell i økonomisk velferd mellom de to foreldregruppene.

Jan Lyngstad og
Erik H. Nymoen

Innledning

Det har lenge pågått en debatt om hvem som har det best økonomisk av foreldre med felles barn, men hver sin husholdning. Er det forelderen med den daglige omsorgen for barnet (bidragsmottakeren), som oftest barnets mor, eller den bidragspliktige, som oftest barnets far? Denne diskusjonen har også gått i Samfunnsspeilets spalter. Både Melby (1997) og Kirkeberg og Pedersen (2000) fant at de bidragspliktige i gjennomsnitt hadde bedre økonomi, enn mottakerne av barnebidrag.¹

Kirkeberg og Pedersens utvalg besto av bidragspliktige og bidragsmottakere i Rikstrygdeverkets register. Melbys utvalg omfattet alle som betalte og mottok bidrag, også de tilfellene hvor bidragsfogden/trygdekontoret ikke var inne i bildet. Melby tok ikke hensyn til at de bidragspliktige kan ha utgifter til barnets forsørgelse ut over selve barnebidraget. Det gjorde derimot Kirkeberg og Pedersen, som tok med i beregningen de bidragspliktiges kostnader ved samvær med barna. De hadde ikke opplysninger om samvær på individnivå, men laget anslag basert på gjennomsnittlig samvær registrert i en tidligere undersøkelse (Jensen og Clausen 1997). Både denne og senere undersøkelser (Kitterød 2004 og 2005, Skevik og Hyggen 2002) viser imidlertid at det er store forskjeller i hvor mye de bidragspliktige er sammen med barna sine.

Undersøkelser som de ovenstående gir informasjon om hvem som har best økonomi av de bidragspliktige og bidragsmottakerne som grupper. Fra dette kan vi ikke trekke slutninger om hvem som har best økonomi i det enkelte foreldrepar, og hvordan dette varierer. Er det rike bidragspliktige som betaler bidrag til fattige bidragsmottakere, fattige bidragspliktige som betaler bidrag til rike bidragsmottakere, eller har begge parter like god – eller dårlig – økonomi? Dette er i mindre grad undersøkt. To tidligere undersøkelser av foreldrepar, basert blant annet på Rikstrygdeverkets registre, tyder på at den bidragspliktige har høyest inntekt i flertallet av foreldreparene, mellom 60 og 70 prosent (Barne- og familiedepartementet 1999 og 2001).

I denne artikkelen skal vi undersøke om nye og mer detaljerte opplysninger om foreldrenes samvær med barnet gir grunnlag for andre svar enn dem Melby og Kirkeberg og Pedersen kom fram til. Vi beregner foreldrenes kostnader ved samvær med barnet, og forsøker å gi svar på følgende spørsmål:

Når vi tar hensyn til foreldrenes kostnader ved samvær med barnet, hvem har da best økonomi av de bidragspliktige og bidragsmottakerne som grupper? Hvem har best økonomi i det enkelte foreldrepar, og hvordan varierer dette?

Jan Lyngstad er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning (jan.lyngstad@ssb.no).

Erik H. Nymoen er rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning (erik.h.nymoen@ssb.no).

Data

Analysene er basert på data fra *Undersøkelsen om samvær og bidrag 2002*. Den er gjennomført blant foreldre som ikke bor sammen, med sikte på å gi et detaljert og helhetlig bilde av den bidragspliktiges kontakt med barnet og begge foreldrenes økonomiske situasjon blant annet som følge av dette. Data-materialet omfatter opplysninger innhentet både fra spørreskjema og registre, og har flere fortrinn sammenliknet med tidligere undersøkelser. Således gir det mulighet til å anslå hver enkelt bidragspliktiges kostnader og hver enkelt bidragsmottakers besparelser knyttet til den bidragspliktiges samvær med barnet, samt mulighet for å sammenholde opplysninger om begge parter i et foreldrepar. Se boks for nærmere beskrivelse av undersøkelsen.

Undersøkelsen ble gjennomført i 2002 og sier derfor ikke noe om den økonomiske situasjonen for bidragspliktige og bidragsmottakere etter endringene av reglene for beregning av barnebidrag høsten 2003.

Ekvivalentinntekt og økonomisk velferd

I artikkelen analyserer vi fordelingen av økonomisk velferd ved å beregne den enkelte bidragspliktiges og bidragsmottakers *ekvivalentinntekt*. En persons "økonomiske velferd" kan defineres som denne personens forbruksmuligheter. Hvis denne personen er enslig og bor alene, er vedkommendes forbruksmuligheter lik egen inntekt etter skatt. Hun eller han trenger ikke å nytte hele inntekten til forbruk. Noe kan spares. Poenget er at vedkommende har *økonomisk mulighet* til et forbruk tilsvarende sin inntekt. Dersom flere bor sammen, for eksempel et ektepar uten barn, trenger disse en høyere samlet inntekt enn den enslige for at hver av personene i dette husholdet skal ha en "økonomisk velferd" (eller forbruksmuligheter) tilsvarende den enslige, men de trenger ifølge økonomisk teori ikke dobbelt så høy inntekt. Det er penger å spare på å bo sammen. Det å bo flere personer i samme husholdning gir visse stordriftsfordeler (for eksempel utgifter til bolig).

"Ekvivalentinntekt" er en måte å måle "økonomisk velferd". Utgangspunktet for beregningen av ekvivalentinntekt er *inntekt etter skatt*, det vil si summen av all yrkesinntekt, kapitalinntekt, skattepliktige overføringer (herunder mottatt barnebidrag) og skattefrie overføringer fratrukket skatt og såkalte negative overføringer (herunder betalt barnebidrag). Summen av alle husholdningsmedlemmers inntekt etter skatt utgjør husholdningens inntekt etter skatt. Det forutsettes at de forbruksmuligheter en flerpersonshusholdning samlede inntekt gir grunnlag for, deles mellom personene i husholdningen. For å kunne

Om undersøkelsen

Høsten 2002 gjennomførte Statistisk sentralbyrå, på oppdrag fra Barne- og familie-departementet, en undersøkelse om økonomisk situasjon og kontakt med felles barn blant foreldre som ikke bodde sammen. Opplysningene ble i hovedsak samlet inn ved postale spørreskjema (for noens vedkommende ved telefonintervju). Noen opplysninger, særlig om inntektsforhold, ble koblet til fra registre.

Bruttoutvalget ble trukket som 2 000 par av foreldre (bosatt i Norge) til samme barn. Svarprosenten er på 59, og nettoutvalget består av 2 306 personer. Svarandelen var høyere blant bidragsmottakere (de av foreldrene som bor sammen med felles barn) enn blant bidragspliktige. Det er utarbeidet vektorer for å justere for ulik trekk sannsynlighet og for skjevheter i frafallet. Nettoutvalget (individutvalget) omfatter 1 260 bidragsmottakere og 1 046 bidragspliktige. I de tilfellene både bidragsmottaker og bidragspliktig i samme foreldrerelasjon besvarte spørreskjemaet, har vi informasjon på parnivå. Nettoutvalget inneholder 746 slike par, og i denne analysen er det opplysningene om disse 1 492 foreldrene vi baserer oss på.

Med denne begrensningen får vi en skjevhet i utvalget som kommer i tillegg til skjevheten som følge av ordinært frafall, men dette betyr lite sammenliknet med den opprinnelige skjevheten i nettoutvalget. I bruttoutvalget hadde de bidragspliktige i gjennomsnitt en inntekt etter skatt på 215 200 kroner, i det opprinnelige nettoutvalget 229 900 kroner og i det utvalget vi benytter her, 231 300 kroner. Tilsvarende hadde bidragsmottakerne en gjennomsnittlig inntekt etter skatt på 252 800 kroner i bruttoutvalget, 247 600 kroner i det opprinnelige nettoutvalget og 253 400 kroner i det utvalget vi benytter her.

De bidragspliktige hadde en gjennomsnittlig ekvivalentinntekt på 206 100 kroner i det opprinnelige nettoutvalget, 210 500 kroner i vårt utvalg. For bidragsmottakerne var de tilsvarende tallene 207 500 kroner og 210 800 kroner. Forskjellen mellom de to gruppernes økonomiske velferd blir altså ikke større ved at vi begrenser analysen til bidragspliktige og bidragsmottakere der vi også har opplysninger om den andre forelderen.

sammenlikne inntektene til husholdninger av ulik størrelse og sammensetning, er det vanlig å justere husholdningsinntekten med en forbruksvekt. Den beregnes på grunnlag av en ekvivalensskala, og skal dels ta hensyn til stor-driftsfordelene ved å bo sammen, dels til at ikke alle husholdningsmedlemmene trenger like mye for å oppnå samme økonomiske velferd. Man tenker seg gjerne at barn ikke trenger like mye som voksne.

Det kan hevdes at en eventuell ny pardannelse og nye barn ikke bør telles med når man sammenlikner bidragspliktiges og bidragsmottakeres økonomiske situasjon, at man bør se bort fra eventuelle andre omsorgsforpliktelser (nye barn) og andre husholdningsmedlemmers (ny partners) inntekter, og bare justere hver av foreldrenes inntekt med kostnader ved barn de har sammen. Dette har vi gjort i en rapport til Barne- og likestillingsdepartementet (se Lyngstad, Kjeldstad og Nymoen 2005). I denne artikkelen er imidlertid hensikten å sammenlikne de to gruppenes økonomi slik de faktisk lever hver for seg. Det er dette Melby og Kirkeberg og Pedersen har gjort, og det er deres analyser vi ønsker å sammenlikne med. Vi har heller ikke trukket inn hvor god hver av foreldrenes økonomi var før situasjonen med felles barn, men delt økonomi, oppsto.

Til ekvivalensskala har vi valgt EU-skalaen, som ofte nyttes i analyser av fattigdom og økonomisk velferd i Statistisk sentralbyrå (se for eksempel Statistisk sentralbyrå 2006). I EU-skalaen gis første voksne person i husholdningen en vekt på 1,0, andre voksne personer gis hver en vekt på 0,5 og hvert barn en vekt på 0,3.² Ved å summere forbruksvektene for alle husholdningens medlemmer får vi husholdningens forbruksvekt. Ved å dele husholdningens inntekt etter skatt på husholdningens forbruksvekt får vi husholdningens ekvivalentinntekt. Denne betraktes som et mål på det enkelte husholdningsmedlems økonomiske velferd.

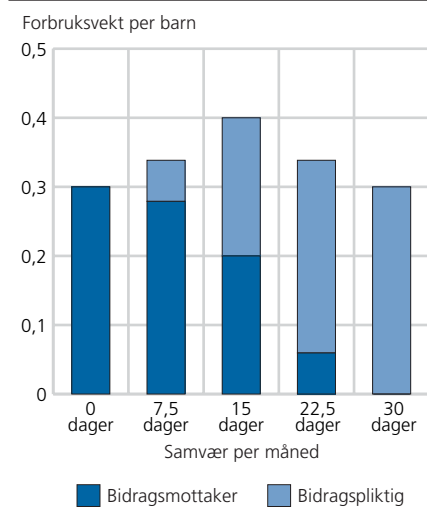
Kostnader ved barn når foreldrene ikke bor sammen

De fleste analyser av økonomisk velferd forutsetter at alle utgiftene ved barns forsørgelse faller på den av foreldrene som barnet bor fast hos, det vil si bidragsmottakeren. Legges EU-skalaen til grunn, vil for eksempel en enslig forsørger med to barn trenge 1,6 ($1 + 0,3 + 0,3$) ganger så høy inntekt etter skatt som en enslig for å oppnå samme økonomiske velferd for sine husholdningsmedlemmer. Dersom den enslige har en inntekt etter skatt på 100 000 kroner, må altså en enslig forsørger med to barn ha en inntekt etter skatt på 160 000 kroner for å ha det like bra økonomisk, som den enslige.

Det er imidlertid grunn til å bestride forutsetningen om at alle utgiftene til barns forsørgelse faller på bidragsmottakeren. I den utstrekning barn tilbringer ettermiddager, helger og ferier sammen med den bidragspliktige, pådrar den bidragspliktige seg utgifter til barns forsørgelse ut over barnebidraget. Til en viss grad avlaster den bidragspliktige bidragsmottakeren økonomisk ved å ha samvær med barnet. Det gjelder blant annet utgiftene til mat. Andre utgifter den bidragspliktige måtte pådra seg for å kunne ha samvær med barnet, for eksempel til større bil og bolig, representerer derimot ingen innsparing for bidragsmottakeren.

I denne artikkelen antar vi at hver av foreldrenes utgifter til barnet varierer med hvor mye av tiden det tilbringer hos hver av dem. Jo mer tid barnet tilbringer hos den bidragspliktige, desto større utgifter har denne forelderens til barnets forsørgelse, og jo mer sparer den andre forelderens. Figur 1 viser hvor-

Figur 1. Samlet barne kostnad og hver av foreldrenes andel av samlet barne kostnad etter den bidragspliktiges samvær med barnet. Kostnad uttrykt som forbruksvekt (EU-skalaen)

dan vi tenker oss at den samlede barnekostnaden, og hver av foreldrenes andel av denne, kan variere med den bidragspliktiges samvær med barnet.

Figuren illustrerer *for det første* at den totale barnekostnaden varierer med omfanget av samværet. Når barnet har delt bosted og tilbringer like mye tid hos far som hos mor, tenker vi oss at foreldrenes samlede kostnader er høyere enn når barnet bor mesteparten av tiden hos den ene av foreldrene. Av figuren ser vi at den totale barnekostnaden varierer fra 0,3 når barnet bare har kontakt med en av foreldrene, til 0,4 når det bor like mye hos hver av dem. Begrunnelsen er at det i mange tilfeller vil påløpe en del ekstrakostnader når barnet tilbringer mye tid sammen med begge foreldrene, spesielt hvis det bor tilnærmedesvis like mye hos hver. Da vil man til en viss grad kanskje måtte investere i ett barnerom hos mor og ett hos far, og dobbelt opp med en del nødvendig eller ønskelig utstyr.

For det andre illustrerer figur 1 at hver av foreldrenes andel av den totale barnekostnaden forutsettes å øke med omfanget av tiden barnet er sammen med denne forelderens, men at denne økningen i kostnader ikke er proporsjonal med økningen i samværet. Den av foreldrene som barnet er mest hos, forutsettes å ha en del faste utgifter som den andre forelderens ikke har, og derfor en høyere andel av den samlede barnekostnaden enn samværets omfang skulle tilsi. Når barnet er halvparten av tiden hos hver av foreldrene, antar vi imidlertid at utgiftene utgjør en like stor andel av hver forelders økonomi.³

Forskjellene i økonomisk velferd blir borte når vi tar hensyn til kostnader ved samvær

Vi sammenlikner først de bidragspliktige og bidragsmottakerne i undersøkelsen som grupper. De to søylene til venstre i figur 2 viser hva gjennomsnittlig ekvivalentinntekt blir for de to foreldregruppene når vi forutsetter, slik det vanligvis gjøres i inntektsanalyser, at den som barnet bor hos, også har alle utgiftene ved barnet. Vi ser at resultatet blir det samme som tidligere analyser har vist: De bidragspliktige har bedre økonomisk velferd enn bidragsmottakere.

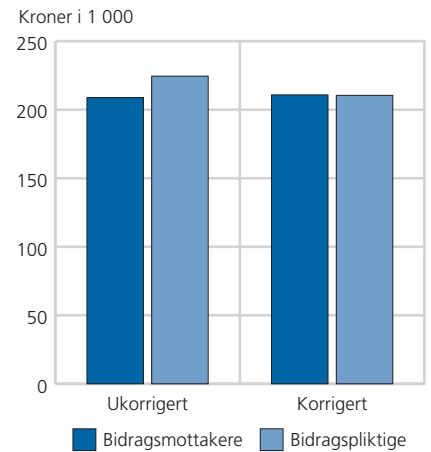
De to søylene til høyre i figur 2 viser hva gjennomsnittlig ekvivalentinntekt blir for de to foreldregruppene når vi tar hensyn til kostnader og besparelser ved barns opphold hos bidragspliktige. Her er det ikke lenger noen forskjell i gjennomsnittlig ekvivalentinntekt, det vil si gjennomsnittlig økonomisk velferdsnivå.

Bidragsmottakerne har like ofte bedre som dårligere økonomi enn den andre forelderens

I figur 2 har vi sett at det ikke er noen særlig forskjell mellom bidragspliktiges og bidragsmottakeres økonomiske velferd når vi tar hensyn til samvær med barn og sammenlikner dem som grupper. Men vi er også interessert i å vite i hvilken grad foreldrenes økonomiske velferd varierer innen ett og samme foreldrepar. Har de bidragspliktige vanligvis bedre økonomi enn de som mottar barnebidragene, er det tvert om bidragsmottakerne som pleier å ha best økonomi, eller har partene omtrent like høy eller lav økonomisk velferd?

Tabell 1 viser hvor høy ekvivalentinntekt den enkelte bidragspliktige har sammenliknet med den som mottar bidraget. Tallkolonnen til venstre viser fordelingen av relativ ekvivalentinntekt innen par av bidragspliktige og bidragsmottakere når vi beregner den slik det vanligvis gjøres i inntektsanalyser, det

Figur 2. Ekvivalentinntekt¹ for bidragspliktige og bidragsmottakere før og etter korrigering for utgifter/besparelser i forbindelse med barns opphold hos den bidragspliktige.² 2002. Gjennomsnitt i 1 000 kroner

¹ EU-skalaen.

² N = 746 bidragspliktige og 746 bidragsmottakere.

Kilde: Undersøkelsen om samvær og bidrag 2002, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 1. Fordeling av relativ ekvivalentinntekt innen par av bidragspliktige og bidragsmottakere før og etter korrigering for utgifter/besparelser i forbindelse med barns opphold hos den bidragspliktige. 2002. Prosent

	Før korrigering av barnekostnader	Etter korrigering av barnekostnader
Relativ fordeling av ekvivalent- inntekt:		
Alle	100	100
Bidragsmottaker under 50 prosent av bidragspliktig	9	7
Bidragsmottaker 50-89 prosent av bidragspliktig	38	32
Bidragsmottaker 90-110 prosent av bidragspliktig	17	19
Bidragsmottaker 111-149 prosent av bidragspliktig	23	25
Bidragsmottaker over 150 prosent av bidragspliktig	12	17
Antall (N)	746	746

Kilde: Undersøkelsen om samvær og bidrag 2002, Statistisk sentralbyrå.

vil si vi forutsetter at den som barnet bor hos, også har alle utgiftene ved barnet. Vi ser at de to foreldrene har omtrent like høy ekvivalentinntekt (bidragsmottaker har 90-110 prosent av bidragspliktigs inntekt) i 17 prosent av tilfellene. I nesten halvparten av tilfellene ($9+38=47$ prosent) har bidragsmottaker lavere ekvivalentinntekt enn den bidragspliktige, og i vel ett av tre tilfeller ($23+12=35$ prosent) har den bidragspliktige lavere ekvivalentinntekt enn bidragsmottakeren.

Tallkolonnen til høyre viser fordelingen av relativ ekvivalentinntekt når vi tar hensyn til kostnader og besparelser ved barns opphold hos bidragspliktige. Vi ser at i ett av fem foreldrepar (19 prosent) har de to foreldrene

omtrent like høy ekvivalentinntekt, i to av fem tilfeller ($7+32=39$ prosent) har den bidragspliktige høyest inntekt og i to av fem tilfeller ($25+17=42$ prosent) har bidragsmottakeren høyest inntekt. Det ser altså ut til å være omtrent like mange tilfeller der bidragsmottakeren har bedre økonomi enn den bidragspliktige som omvendt.

Konklusjon og diskusjon

Vi har vist at bidragspliktige og bidragsmottakere kommer nokså likt ut når økonomisk velferd måles slik vi har gjort i denne artikkelen, det vil si når vi fordeler kostnadene ved barna etter hvor mye tid de tilbringer hos hver av foreldrene. Det gjelder enten vi sammenlikner dem som grupper, eller vi sammenlikner den bidragspliktige og bidragsmottakeren i samme foreldrepar. Bidragspliktige og bidragsmottakere har i gjennomsnitt omtrent samme ekvivalentinntekt (figur 2), og det er omtrent like mange bidragsmottakere som har høyere ekvivalentinntekt enn den bidragspliktige, som det er bidragspliktige med høyere ekvivalentinntekt enn mottakeren av barnebidraget (tabell 1).

Resultatene våre avviker fra funnene i tidligere undersøkelser, både på gruppenivå (Melby 1997, Kirkeberg og Pedersen 2000) og på nivå av foreldrepar (Barne- og familiedepartementet 1999 og 2001). Der pekte resultatene i retning av at de bidragspliktige hadde bedre økonomi enn bidragsmottakerne.

Kan vi stole på at våre beregninger gir et «riktigere» bilde av virkeligheten enn tidligere undersøkelser, eller kommer det rett og slett an på valg av beregningsmåte? Vi har beregnet bidragsmottakernes og de bidragspliktiges ekvivalentinntekt og økonomiske velferd ved å fordele kostnadene ved de felles barna på foreldrene etter hvor mye tid barna tilbringer hos hver av dem. Dette har ingen gjort før. På det punktet representerer våre analyser en forbedring sammenliknet med tidligere undersøkelser.

¹ Bratberg og Tjøtta (1999) kom til en noe annen konklusjon. Resultatene deres tyder på at skilte foreldre uten daglig omsorg for barna hadde lavere inntekt enn foreldre med daglig omsorg. Blant annet siden deres utvalg (bare tidligere gifte) avviker fra de to andre undersøkelsene, drøfter vi ikke deres resultater her.

² I EUs versjon av denne skalaen forutsettes det at barn under 14 år gis en vekt på 0,3 mens eldre barn gis samme vekt som voksne. I den modifiserte versjonen som nyttes i Statistisk sentralbyrå, gis alle barn under 18 år en vekt på 0,3. Det er denne modifiserte versjonen vi bruker i våre analyser.

³ Dette betyr ikke at foreldrenes utgifter til barnet er de samme målt i kroner. Det vil de bare være dersom foreldrene har nøyaktig lik inntekt. Dersom den ene har høyere inntekt enn den andre, forutsetter bruk av ekvivalensskala at den som har høyest inntekt, også bruker mest penger på barnet.

Men dette er ikke den eneste forskjellen. En annen viktig forskjell gjelder valg av ekvivalensskala. I de tidligere undersøkelsene har man benyttet andre og flere ekvivalensskalaer enn vi har gjort. De har blant annet benyttet den såkalte OECD-skalaen, og undersøkt i hvilken grad resultatene avhenger av valg av ekvivalensskala. OECD-skalaen forutsetter mindre stordriftsfordeler ved å bo i samme husholdning enn EU-skalaen. Ifølge OECD-skalaen trenger for eksempel en enslig forsørger med to barn dobbelt så høy inntekt som en enslig uten barn for å oppnå samme økonomiske velferdsnivå som den enslige. Ifølge EU-skalaen trenger den enslige forsørgeren bare 60 prosent høyere inntekt enn den enslige for å ha samme økonomiske velferd.

De enslige forsørgerne finner vi først og fremst blant bidragsmottakerne, og de enslige finner vi først og fremst blant de bidragspliktige. Ved å bytte ut EU-skalaen med OECD-skalaen endres dermed det beregnede økonomiske velferdsnivået mellom de to foreldregruppene i bidragsmottakernes disfavør.

Er da den ene skalaen like god som den andre? Den internasjonale litteraturen tyder på at EU-skalaen kanskje er den mest realistiske av de to. I en studie fra 1994 dokumenterer Haagenaars, de Voos og Zaidi at OECD-skalaen undervurderer stordriftsfordelene. Det internasjonale forskermiljøet har i stor grad sluttet seg til dette synspunktet og anbefaler EU-skalaen som et mer realistisk alternativ (se for eksempel Atkinson mfl. 2002).

Når resultatene er følsomme for valg av forutsetninger, er det vanlig å vise beregninger ved to eller flere sett av forutsetninger, for eksempel to eller flere ekvivalensskalaer. Det har både Melby (1997) og Kirkeberg og Pedersen (2000) gjort. I vårt tilfelle har ikke det så mye for seg. Med EU-skalaen, som vi anser som den mest realistiske, kommer bidragspliktige og bidragsmottakere nokså likt ut. Ved å gjenta beregningene med en ekvivalensskala som forutsetter mindre stordriftsfordeler ved å bo i samme husholdning, for eksempel OECD-skalaen, ville bidragsmottakerne komme dårligere ut enn de bidragspliktige. Ved å gjenta beregningene med en ekvivalensskala som forutsetter større stordriftsfordeler enn EU-skalaen, ville vi ha fått det motsatte resultatet.

I denne artikkelen har vi valgt å fokusere på det som er unikt i vår undersøkelse, muligheten for å ta hensyn til de kostnader bidragspliktige får ved å ha barna på besøk, og de besparelser bidragsmottakerne får ved at barna i kortere eller lengre perioder bor hos den andre forelderens. Derfor har vi heller valgt å presentere beregninger av ekvivalentinntekt før og etter korrigering for utgifter/besparelser i forbindelse med barns opphold hos den bidragspliktige, enn beregninger med alternative ekvivalensskalaer.

Referanser

Atkinson, Tony mfl. (2002): *Social Indicators: The EU and Social Inclusion*, Oxford University Press, UK.

Barne- og familiedepartementet (1999): Forslag til endringer i barnebidragsregelverket, forskotteringsordningen m.v., Høringsnotat av 28. juni 1999.

Barne- og familiedepartementet (2001): *Om lov om endringer i barnelova, forskotteringsloven og i enkelte andre lover (nye regler for beregning av barnebidrag m. m.)*, Ot.prp. nr. 43, 2000-2001, Akademika As, Oslo.

Bratberg, Espen og Sigve Tjøtta (1999): *Levekår i barnefamilier etter skilsmisse*, Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning, Rapport 1/99.

Haagenaars, A., K. de Vos og M.A. Zaidi (1994): *Poverty Statistics in the Late 1980s: Research Based on Micro-data*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.

Jensen, An-Magritt og Stein-Erik Clausen (1997): *Samvær og fravær. Foreldres kontakt med barn de ikke bor sammen med*, Oslo: Norsk institutt for by- og regionsforskning, Notat 1997:103.

Kirkeberg, Mads Ivar og Vidar Pedersen (2000): *Mottakere og ytere av barnebidrag. Hvem har best økonomi? Samfunnsspeilet*, 5, 2000, Statistisk sentralbyrå.

Kitterød, Ragni Hege (2004): *Foreldreskap på tvers av hushold. Ansvar og omsorg for barn blant foreldre som ikke bor sammen. Resultater fra Undersøkelsen om samvær og bidrag 2002*, Rapport 2004/15, Statistisk sentralbyrå.

Kitterød, Ragni Hege (2005): *Når mor og far bor hver for seg. Ansvar og omsorg for barna før og etter bidragsreformen*, Rapport 2005/22, Statistisk sentralbyrå.

Lyngstad, Jan, Randi Kjeldstad og Erik Nymoene (2005): *Foreldreøkonomi etter brudd. Omsorgsforeldres og samværsforeldres økonomiske situasjon 2002*, Rapport 2005/21, Statistisk sentralbyrå.

Melby, Ingrid (1997): *Etter samlivsbruddet. Far har best økonomi*, *Samfunnsspeilet*, 1, 1997, Statistisk sentralbyrå.

Skevik, Anne og Christer Hyggen (2002): *Samværsforeldres situasjon. Rapport fra en spørreundersøkelse*, Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring, Rapport 15/02.

Statistisk sentralbyrå (2006): *Økonomi og levekår for ulike grupper, 2005*, Rapport 2006/3.

Om "Idioter" og "Tullinger" i statistikken

I hundre år samlet myndighetene informasjon om "de sinnssyke" gjennom folketellingene. Det var ikke bare enkelt, verken for dem som fylte inn skjemaene eller dem som bearbeidet statistikken.

Ragnhild Rein Bore

Inntil Det sentrale personregister ble opprettet på 1960-tallet var folketellingene den viktigste kilden til kunnskap om befolkningens størrelse og sammensetning. På 1800-tallet var tellingene den eneste måten man kunne få gjennomført en landsomfattende undersøkelse, og stadig nye opplysninger om befolkningens liv og levnet ble innhentet.

I perioden 1825-1930 samlet myndighetene inn opplysninger om blinde, døve og sinnssyke personer gjennom folketellingen. Ingen av disse gruppene kan sies å ha vært svært tallrike på 1800-tallet. I perioden 1835-1875 utgjorde blinde ("personer uten gangsyn") mellom 1,3 og 2,1 promille av befolkningen, de døvstumme aldri mer enn 0,8-0,9 promille og de sinnssyke rundt 3-3,5 promille. Hvorfor innhentet myndighetene informasjon om akkurat disse personene?

"Samfundets Sygdomme og Skrøbeligheder"

Anders Nicolai Kiær, direktør i Det statistiske Centralbureau i perioden 1877-1913, tok opp dette spørsmålet i en kommentarpublikasjon i forbindelse med folketellingen i 1876 (*Bidrag til en norsk Befolkningsstatistik*). Å få en fullstendig statistikk over alle "Samfundets Sygdomme og Skrøbeligheder" ville by på mange vanskeligheter skrev Kiær, myndighetene konsentrerte seg derfor om "Særlig fremtrædende Mangler". Mangel på gangsyn, døvstumhet og sinnsykdom var spesielt viktige fordi det var forhold i samfunnet som hadde forårsaket eller fremmet deres forekomst, mente Kiær. Ved å telle blinde, døvstumme og sinnssyke og fordele dem over tid, og etter distrikt, kjønn og alder, skulle statistikken bidra til å forklare hvordan disse lytene oppsto.

"Melancholichi" og "Idiotæ"

De sinnssyke var en særdeles mangfoldig gruppe i folketellingene på 1800-tallet. I 1825- og 1835-tellingene var definisjonene medisinske, og telleren måtte spørre hvorvidt den sinnssyke var "Maniaci" (forbundet med heftighet, vrede og periodisk raseri), "Melancholichi" (forbundet med fikse ideer og delvis sinnsforvirring på enkelte områder), "Dementes" (forbundet med svekkelse

Den første folketellingen som omfattet hele befolkningen, ble gjennomført i 1769. Den neste var i 1801, deretter fulgte det en hvert tiår i perioden 1815-1876. For å komme i takt med andre folketellinger i utlandet, fulgte den neste i 1891 og deretter fulgte det en i tiåret frem til den siste folke- og bolig tellingen i 2001. Tellingene i 1801 var den første nominative folketellingen i Norge, det vil si at de innhentede opplysningene ble registrert på hvert enkelt individ og ikke bare på listeform. Frem til 1865 var tellingene igjen numeriske, men fra og med 1865 har alle tellingene vært nominative.

Ragnhild Rein Bore er rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Formidlingsavdelingen (ragnhild.bore@ssb.no).

av intellektuelle evner) og "Idiotæ" (forbundet med en medfødt mangel på utvikling av de intellektuelle evner).

I 1845 og 1855 tok man i bruk mer folkelige uttrykk og telleren spurte hvorvidt den sinnssyke tilhørte gruppen "Rasende (Gale) eller sådanne" eller gruppen "Fjanter eller sådanne" – og hvorvidt fjantetheten var medfødt eller oppstått senere. I tellingene i 1865, 1876 og 1891 var fokus på hvorvidt sinnssykdommen var medfødt eller inntrådt i tidlige barneår, eller hvorvidt den var kommet senere i livet, for å skille mellom sinnssyke og psykisk utviklingshemmede.

Sinkenes gjesteinntreden i 1876

I perioden 1845-1865 lå antallet sinnssyke ("idioter" og andre) på litt over 3 per 1 000 innbyggere. I 1876 var det en veldig økning til over 4,5 per 1 000 innbyggere. Dette skyldtes ikke at sinnssykdom var på en voldsom fremmarsj i Norge på denne tiden, men at folketellingsskjemaet dette året fikk "en i enkelt Retning Uheldig Affattelse", ifølge direktør Kiær. I rubrikken for sinnssykdom ble "Vannvittige, Tungsindige, Idioter, Tullinger, Sinker o.desl." inkludert. "Antal "Aandssløve" ("Sinker") ere blevne sammenblandede med Idioterne, saa at Tællingens Resultater ikke egne sig til sammenligning hverken med tidligere norske Tællinger eller med andre Landes Tællinger" skrev Kiær

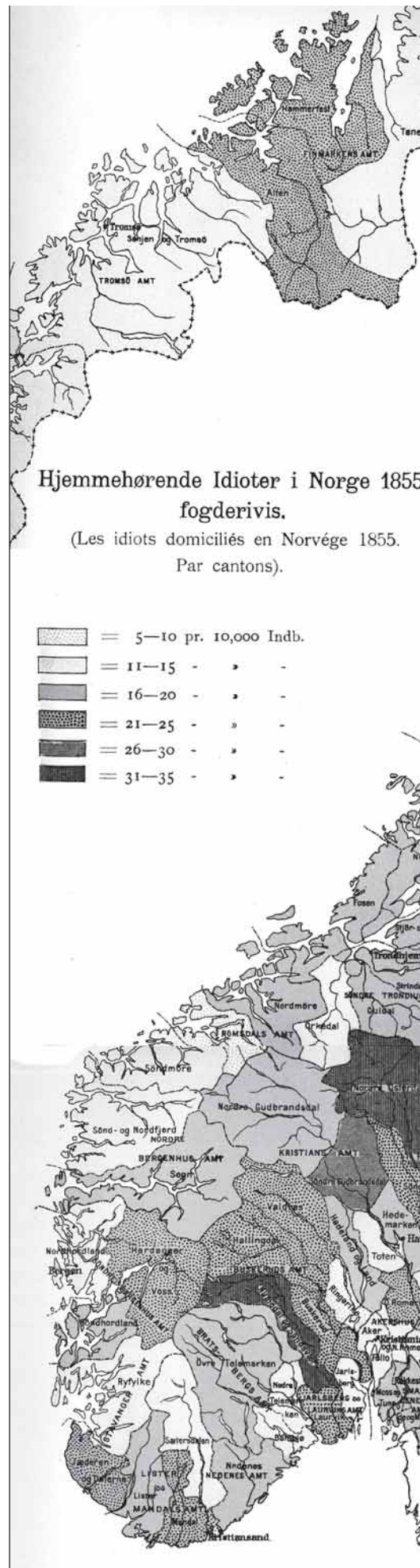
"Ægteskaber mellem Nærbeslættede"

At spesialinteresser fikk innflytelse på hvordan folketellingsskjemaene ble utformet og hva folk ble spurt om, slik lærerne ved abnormskolene fikk i 1876, var vanlig. I folketellingen i 1891 ble gifte kvinner for første gang spurt om hvorvidt "De og Deres Mand [er] indbyrdes beslættet, som Næstsøskendebørn (Tremenninger) eller nærmere?" (NOS III, 284, s. 138) På dette grunnlag ble det utarbeidet statistikk over "Ægteskaber mellem Nærbeslættede".

Foranledningen til at spørsmålet om slektskap ble inkludert i folketellingsskjemaet, på tross av innsigelser fra Det statistiske Centralbureau, var ifølge "Bidrag til en norsk befolkningsstatistikk" en forespørsel fra en Professor Uchermann til Stortinget. Einar Lie skriver i boken "Faktisk talt - Statistikkens historie i Norge" (2001) at siktemålet var å etablere et bedre grunnlag for å se om det var en overhyppighet av sinnssykdom, døvstumhet og idioti blant barn i slike ekteskap. Det Statistiske Centralbureau var ikke skeptisk til hensikten med spørsmålet, nemlig å koble statistikken og årsaksforklaringen av sinnssykdom tettere sammen, men mente spørsmålet ikke ga tilstrekkelige opplysninger om årsaksforholdet samt at spørsmålet kunnet oppfattes som personlig og nærgående med upålitelige besvarelser som konsekvens. Spørsmålet ble sløyfet under tellingen i 1900 under henvisning til at disse opplysningene nå ble ført i kirkebøkene og kunne hentes derfra (Lie og Roll-Hansen 2001, s. 132-133).

Kart over «idiotenes» utbredelse.

Faksimile fra «De døvstumme i Norge. Bidrag til kjenskabet til døvstumhedens udbredelse, aarsager og sygdomsbillede tilligemed bemærkninger om dens forebyggelse og behandling af V. Uchermann, universitetsdocent. 2den del (Bilag)». Kristiania 1892.

Kilder

Lie, Einar og Hege Roll-Hansen (2001): Faktisk talt - Statistikkens historie i Norge, Oslo.

NOS Ny Række. C.No.1. Bidrag til en norsk Befolkningsstatistik. Inledning til Tabeller indeholdende Resultaterne af Folketællingen i Norge i Januar 1876. Det statistiske Centralbureau, 1882.

NOS III 284. Oversigt over de vigtigste Resultater af de statistiske Tabeller vedkommende Folketællingen i Kongeriget Norge 1 Januar 1891. Det statistiske Centralbureau, 1898.

NOS V 4. Folketællingen i Kongeriget Norge 3 December 1900. Hovedoversigt. Det statistiske Centralbureau, 1906.

NOS VI 77. Folketællingen i Norge 1 december 1910. Hovedoversigt. Det statistiske Centralbyraa, 1916.

NOS VII 96. Folketællingen i Norge 1 desember 1920. Femte hefte. Blinde, døve, åndssvake, sinnssyke og vanføre. Det statistiske Centralbyrå, 1923.

NOS IX 17. Folketællingen i Norge 1 desember 1930. Fjerde hefte. Samer og Kvener. Andre lands statsborgere. blinde, døvstumme, åndssvake og sinnssyke. Det statistiske Centralbyrå, 1933.

(Bidrag til en norsk Befolkningsstatistik, s. 193). Sinnssyketellingen kunne derfor ikke brukes til sammenligninger. Årsaken til sinkenes inntog i de sinnssykes rekker dette året, skyldtes et ønske fra lærere ved "abnorme Skoler". De ønsket en oversikt over "aandssløve Børn, der kunde være modtagelige for nogen Undervisning", men som ikke kunne gå på vanlige skoler.

I 1891 var de åndssløve tilbake utenfor de sinnssykes rekker. I tellernes instruks kom det klart frem at de sinnssyke skulle deles inn i to grupper: De som alltid hadde vært "uden Forstandsevner (Idioter)", og de som hadde hatt "sin Forstands Brug", men som senere var blitt sinnssyke. Åndssløve, sinker o.l. "medregnes ikke" (NOS III, 284, s. 153).

Vanskelig å telle

Å fastslå de sinnssykes antall var vanskelig og statistikken var derfor ikke fullt ut sammenlignbar fra telling til telling. Som Byrådet skrev etter tellingen i 1930: "Det ligger i sakens natur at en statistikk over utbredelsen av de forskjellige lyter vil være beheftet med større eller mindre feil" (NOS IX, 17, s. 20). Det var ikke lett å få skarpe definisjoner som også var i overensstemmelse med de allmenne oppfatningene på området, "Grensene mot tungnemme og "sinker" er usikre, og ofte vil en lægmann forveksle de åndssvake og dem som er åndssløve på grunn av alderdom" (NOS VII, 96, s.10). Psykiateren Ludvig Dahl hadde etter 1855-tellingen funnet eksempler på at skolelærere som oppførte barn med små og mangelfulle evner som fjanter, "der egentlig blot kunne betegnes som dumme" (ref. fra Lie og Roll-Hansen 2001, s.127).

I forbindelse med de tidlige folketellingene oppga prestene at deres "Almue have ugjerne opgivet deres Sindssvage, af Frygt for, at disse skulde indsættes i "Dollhuse"" (ref. fra NOS VII, 96, s. 11). I dollhusene satt de sinnssyke innesperret i små, kalde kjellere uten behandling eller legetilsyn. Senere ble det derimot i kommunens (og familiens) interesse at sinnssykdom ble konstatert, etter at lover i 1891 og 1925 førte til at sinnssyke og åndssvake ble forpleiet for offentlig regning.

Og uansett var det nok en del som kviet seg for å fylle ut rubrikkene som angikk "lytene". "Der vil alltid være mange som synes det er mindre pent å karakterisere seg selv eller sine nærmeste som sinnssyk" (NOS VII, 96, s.12) og man måtte ta i betraktning "den lett forklarlige uvilje mange har mot å gi disse opplysninger" (NOS IX, 17, s. 20).

Rike historiske kilder

Folketellingspublikasjonene inneholder tabeller om en lang rekke forhold, inkludert folketall i ulike administrative inndelinger og alle landets herreder og byer, fordelt på kjønn, alder, livsstilling, fødested, trosbekjennelse og så videre. Tallene røper mye om utviklingen på viktige samfunnsområder på 1800- og 1900-tallet. Men ofte kan det være like interessant å se på hva man valgte å telle, og hvordan man valgte å definere de kategoriene man delte befolkningen opp i.

Eldre statistikkpublikasjoner tilgjengelig på Internett

I prosjektet "Bedre tilgjengelighet for eldre norsk statistikk" blir eldre statistikkpublikasjoner skannet og gjort tilgjengelig i PDF-format på <http://www.ssb.no/histstat/>. Vi har også utført tekstgjenkjenning på filene, slik at hele innholdet er søkbart.

Blant publikasjonene som hittil er lagt ut er:

Hver tiende årgang av Statistisk årbok, alle utgaver av Historisk statistikk/Statistiske oversikter, fortegnelser over Norges offisielle statistikk og andre publikasjoner utgikk av Statistisk sentralbyrå i periodene 1828-1976 og 1977-1996, Sosial-statistikkens historie i Norge gjennom 100 år (1850-1950), Utvandrings-statistikk (1832-1914), og folketellingene fra 1876 og 1891. Framover vil blant annet flere folketellinger, utgaver av Sunnhetstilstanden og Medicinalforholdene, og Amtmennenes femårsberetninger også legges ut på Internett.

Mer informasjon: Bjarne Mellemstrand, bme@ssb.no, tlf. 21 09 47 78.

December 1875. (3die Side.)					
11.	12.	13.	14.	15.	16.
Fødested. (Byens, Sognets og Præstegjeldets Navn eller, hvis Nogen er født i Udlandet, Stedets og Landets Navn.)	Hvilken Stats Undersaat? (forsaavidt Nogen ikke er norsk Undersaat.)	Troesbekjendelse. (Forsaavidt Nogen ikke bekjender sig til den norske Statskirke, anføres her, til hvilken særskilt Troesbekjendelse Enhver henhører.)	Om Sindssvag? (herunder Vanvittige, Tungsindige, Idioter, Tullinger, Sinker o. desl.). Døvstum? eller Blind? (Som Blind anføres den, der ikke har Gangsyn.)	I Tilfælde af Sindssvaghed og Døvstumhed anføres i denne Rubrik, hvorvidt samme er indtraadt før eller efter det fyldte 4de Aar.	Regler for Udfyldningen af Rubrik 9.
					Personernes Livsstilling bør angives efter deres væsentlige Beskæftigelse eller Næringsvei med Udelukkelse af Benævnelser, der kun betegne Beklædelse af Ombudtagne Examina eller andre ydre Egenskaber. Forener Skatteyderen flere Beskæftigelser, der kunne ansees som væsentlige bør han opføres med dobbelt Livsstilling, idet hans vigtigste Erhvervsskilt sættes først; f. Ex. Gaardbruger og Fiske

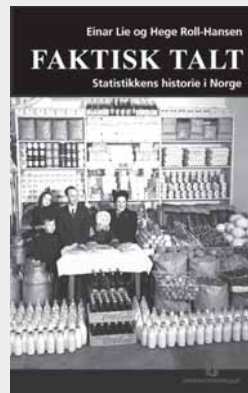
«Om Sindssvag? (herunder Vanvittige, Tungsindige, Idioter, Tullinger, Sinker o. desl.)»
Faksimile fra folketellingskjemaet i 1876.
(NOS Ny Række. C.No.1., s. 249)

Historisk statistikk i Statistisk sentralbyrå

Norske myndigheter har gitt ut offisielle norske statistikkpublikasjoner siden 1828. Den eldre statistikken er en rikholdig kilde for å øke forståelsen for hvordan samfunnet er og har vært. Tidligere besto SSBs arbeid innenfor historisk statistikk hovedsakelig av å utarbeide lange tidsserier for å vise utviklingen på sentrale samfunnsområder. Disse tidsseriene ble publisert i *Statistiske oversikter* (1914, 1926, 1948, 1958) og *Historisk statistikk* (1968, 1978 og 1994).

Det siste tiåret har arbeidet med historisk statistikk fått en videre betydning, med en større grad av analyse av den historiske statistikken og økt diskusjon omkring hvordan og hvorfor tallene ble innhentet. Statistikkens historie i Norge, folketellingene, jødeforfølgelsene under den annen verdenskrig, forbruksundersøkelser og utviklingen i Norge og Sverige siden unionsoppløsningen er noen av temaene som har vært analysert.

I SSB arbeider vi nå med å gjøre eldre statistikkpublikasjoner mer tilgjengelige via Internett (se egen boks) og å få alle historiske tabeller inn i Statistikkbanken slik at de enkelt kan bearbeides videre av forskere, studenter og andre. Vi vil også fortsette med å utgi temabaserte analysepublikasjoner som tar for seg ulike tema innen den historiske statistikken – først ute vil være helsestatistikken.

26.04.06

Innovasjon i norsk næringsliv, 2004

Store selskap er mest innovative

Hele 62 prosent av foretakene i Norge med over 500 ansatte har introdusert nye eller vesentlig endrede produkter eller prosesser i perioden 2002-2004, og kan kalles innovative. For norske foretak sett under ett har bare 26 prosent vært innovative i perioden.

Den rapporterte innovasjonsaktiviteten for perioden 2002-2004 er noe lavere enn tilfellet var for den forrige omfattende innovasjonsundersøkelsen for perioden 1999-2001. Industrien og tjenesteytende sektor har i hovedsak en stabil innovasjonsaktivitet, mens andre næringer som omfatter *olje- og gassutvinning, kraft- og vannforsyning samt bygge- og anleggsvirksomhet* har hatt en nedgang i innovasjonsaktiviteten.

Store foretak oftere innovative

Innovasjonsaktiviteten i næringslivet varierer i stor grad med størrelsen på foretakene, og de største enhetene er langt oftere innovative enn de mindre enhetene. For næringslivet samlet hadde 62 prosent av foretak med over 500 sysselsatte introdusert nye eller vesentlig endrede produkter eller prosesser i perioden 2002-2004. Bare 20 prosent av foretakene med mellom 10 og 19 sysselsatte hadde gjort det samme. Dette kan ha flere årsaker, men store foretak har ofte større ressurser både økonomisk og kunnskapsmessig til å drive innovasjonsvirksomhet. Store foretak har også gjennomgående et bredere produktspekter og flere prosesser enn mindre foretak og dermed større mulighet for innovasjon på minst ett område.

Forskjellen mellom store og små foretak er større innenfor industrien enn innenfor tjenesteytende virksomhet. Hele 77 prosent av de største industriforetakene er involvert i innovativ virksomhet mot bare 26 prosent av de minste. Innenfor tjenesteytende sektor er 50 prosent av de største enhetene involvert i innovasjonsvirksomhet og 24 prosent av de minste. Disse forskjellene er relativt stabile over tid.

Få nye produkter til markedet

Foretakene som har gjennomført innovasjoner har oftest introdusert nye eller vesentlig endrede produkter for foretaket – 21 prosent oppgir dette. Langt færre foretak, bare 11 prosent, har introdusert produkter som også er nye for markedet. En andel på 16 prosent av foretakene kan kalles prosessinnovatører, da de har introdusert ny eller vesentlig forbedret produksjonsteknologi og nye eller forbedrede metoder for produksjon eller levering av varer og tjenester. Det er imidlertid en klar tendens til at det er de samme foretakene som introduserer både nye produkter og nye prosesser.

Flertallet av de innovative foretakene oppgir at de i hovedsak selv utfører innovasjonsarbeidet. Særlig produktinnovatørene er selvstendige i dette arbeidet – 71 prosent av disse oppgir at foretaket selv har utviklet nye eller vesentlig endrede produkter. Mens 22 prosent av produktinnovatørene utviklet innovasjoner i samarbeid med andre, lot bare 8 prosent andre aktører utvikle produktene. For prosessinnovatører er det noe jevnere fordelt, men også her er de selvstendige foretakene i flertall – 51 prosent utviklet prosessene innenfor foretaket.

Enkelte næringer skiller seg ut

Foretak innenfor industrien er mer innovative enn foretak innenfor tjenesteytende sektor, noe som også har vist seg i tidligere undersøkelser. Mens 37 prosent av industriforetakene har introdusert nye eller endrede produkter og prosesser, kan bare 28 prosent av foretakene innenfor tjenesteytende sektor skilte med det samme. Som tidligere er det enkelte næringer som skiller seg ut som spesielt innovative, og det er de samme næringene som går igjen fra tidligere undersøkelser. Den mest innovasjonsintensive enkeltnæringen er *produksjon av kommunikasjonsutstyr* hvor 73 prosent av foretakene er innovative. Det er også en høy andel innovative foretak innenfor *produksjon av kjemikalier og kjemiske produkter* (63 prosent), *produksjon av metaller* (58 prosent) og *produksjon av medisinsk utstyr* (58 prosent). Blant tjenesteytende næringer skiller *databehandlingsvirksomhet* og *telekommunikasjon* seg positivt ut, med en andel innovative foretak på henholdsvis 61 og 51 prosent.

Mye innovasjonssamarbeid

Et vellykket innovasjonsprosjekt er ofte avhengig av at foretaket samarbeider med andre aktører, og 33 prosent av de innovative enhetene hadde et slikt samarbeid. Leverandører nevnes oftest som samarbeidspartner. Hele 72 prosent av enhetene med samarbeid oppgir å ha hatt denne formen for innovasjonssamarbeid, mens 29 prosent vurderer leverandørsamarbeidet som svært viktig for prosjektet. Kunder er nesten like hyppig brukt som samarbeidspartner – 70 prosent oppgir dette – og kundesamarbeid er dessuten den formen som oftest (42 prosent) vurderes som svært viktig for gjennomføring av innovasjonen.

Konsulentforetak nevnes som partner av 51 prosent, mens offentlige og private forskningsinstitusjoner oppgis av 48 prosent og universiteter og høyskoler (UoH) av 44 prosent. Henholdsvis 11, 14 og 12 prosent vurderer disse samarbeidsarrangementene som svært viktige. I valg av samarbeidspartnerne finnes det imidlertid noen klare forskjeller mellom foretak av ulik størrelse. Mens konsulentforetak oppgis som partner av rundt halvparten av alle foretak uansett størrelse, er offentlige og private forskningsinstitusjoner og UoH mye hyppigere brukt av de store foretakene. Blant foretak med over 500 sysselsatte oppgir 73 prosent at de samarbeider med førstnevnte, mens 70 prosent samarbeider med universiteter og høyskoler.

Intern informasjon viktigst

Næringslivet henter informasjon til bruk i innovasjonsarbeidet fra ulike kilder. Interne informasjonskilder er viktigst – 51 prosent oppgir at de skaffer til veie nødvendig informasjon innenfor eget foretak. Kunder og klienter er kilder til informasjon for 35 prosent av foretakene. Leverandører, som var brukt oftest som samarbeidspartner, benyttes bare som informasjonskilde av 22 prosent.

Konkurrenter, konsulentforetak og kommersielle laboratorier/FoU-foretak brukes i mindre grad, henholdsvis 9, 4 og 3 prosent oppgir disse som kilde. Heller ikke universiteter og høyskoler (3 prosent) eller offentlige og private forskningsinstitusjoner (4 prosent) benyttes i stor utstrekning.

Positive effekter

Resultatet av innovasjonsaktiviteten kan generere flere positive effekter for foretaket. Forbedret kvalitet i varer og tjenester og utvidet spekter av varer og tjenester er de effektene som flest foretak oppgir som viktige, henholdsvis 28 og 26 prosent. En andel på 16 prosent økte sin markedsandel som følge av innovasjonsaktiviteten.

Det er en større grad av samsvar om innovasjonseffekter mellom forskjellige typer foretak enn tilfellet har vært i tidligere undersøkelser. De ulike effektene gjør seg gjeldende med relativt små variasjoner, uavhengig av hovednæringsgruppe eller foretaksstørrelse.

Økonomi mest til hinder

Et betydelig antall foretak rapporterte at deres innovasjonsarbeid av ulike årsaker var begrenset eller forhindret i perioden 2002-2004. Først og fremst er det økonomiske faktorer som står i veien for innovasjonsarbeidet. Av de innovative enhetene oppgir 17 prosent at for høye innovasjonskostnader hindret deres innovasjonsaktivitet, mens mangel på finansiering utenfra og innad i foretaket oppgis av henholdsvis 12 og 13 prosent. Det er relativt få som vurderer interne faktorer som mangel på kvalifisert personell eller mangel på informasjon om teknologi eller marked som betydelige hindringer for innovasjonsprosjektene. Det er heller ikke en utbredt oppfatning at usikker etterspørsel eller andre foretaks markedsdominans i særlig grad hindrer innovasjonsarbeidet.

Få søker patent

Foretakene bruker ulike metoder for å beskytte sine innovasjoner og nyvinninger. Av de innovative foretakene søkte 17 prosent om patent i perioden 2002-2004. I samme periode brukte 22 prosent varemerke og 12 prosent opphavsrett for å beskytte sine oppfinnelser og innovasjoner. Blant strategiske metoder, benyttet 39 prosent seg av å ha et forsprang på konkurrentene, mens 26 prosent brukte hemmeligholdelse som vern.

Det er noen forskjeller i beskyttelsesmetoder mellom hovednæringene. Patentsøknader er hyppigere i industrien (21 prosent) enn i tjenesteytende sektor (14 prosent), mens blant annet varemerke og opphavsrett oftere benyttes i tjenesteytende sektor (henholdsvis av 28 og 16 prosent) enn i industrien (henholdsvis 20 og 10 prosent).

Ser man næringslivet under ett er dessuten beskyttelsesmetoder oftere brukt i større foretak, noe man bør forvente da store foretak oftere er innovative. Også her er det noe variasjon mellom hovednæringsgruppene.

Organisatoriske og markedsmessige innovasjoner

Innovasjonsundersøkelsen 2004 inneholder mer informasjon om organisatorisk og markedsmessig innovasjon enn tilfellet har vært ved tidligere undersøkelser. En andel på 22 prosent av alle

foretak har gjennomført organisasjonsmessige endringer av en slik art at det kan kalles organisatorisk innovasjon. Blant disse foretakene har flest enheter endret ledelsesstrukturen eller organiseringen av arbeidet, 73 prosent oppgir dette, og 52 prosent har endret kunnskapssystemer for ledelse for å bedre bruk eller utveksling av informasjon.

Markedsinnovasjoner ble gjennomført av 20 prosent av alle foretak i perioden. Mens 74 prosent av de markedsinnovative foretakene fant nye kundegrupper eller markedssegmenter, hadde 46 prosent foretatt vesentlige endringer i utseende, utforming eller innpakning på sine produkter.

Undersøkelsen viser dessuten at organisatoriske og markedsmessige innovasjoner først og fremst introduseres av foretak med produkt- eller prosessinnovasjon. Store foretak er dessuten mye oftere involvert også i disse formene for innovasjon.

Foretakene opplever og rapporterer ulike effekter av organisasjons- og markedsinnovasjonen. Blant effektene av de organisatoriske nyvinningene peker kapasitetsøkning seg ut – 29 prosent oppgir denne effekten. En andel på 27 prosent sier foretaket har økt sin lønnsomhet, og 26 prosent melder om forbedret kvalitet i foretakets varer og tjenester. Redusert utskifting i staben eller økt tilfredshet blant de ansatte er følgene av organisasjonsinnovasjonene i 21 prosent av foretakene.

Foretak med markedsinnovasjon opplever også positive effekter. Av markedsinnovatørene oppgir 68 prosent økt salg, og 48 prosent økt lønnsomhet som følge av innovasjonsarbeidet.

Innovasjonsundersøkelsen gjennomføres hvert fjerde år. Den søker å kartlegge omfanget av innovasjoner i norsk næringsliv, og å kartlegge faktorer av betydning for innovasjonsprosessen. Undersøkelsen er en del av Eurostats fjerde *Community Innovation Survey* (CIS4). Utvidede resultater inkludert resultater for Norge sammenlignet med EØS-landene vil bli publisert senere.